

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавр

на тему : **«Особливості формування української національної
ментальності: вклад соціокультурної сфери»**

Виконав: здобувач
освітнього ступеня бакалавра
денної форми навчання
ОПП «Менеджмент соціокультурної
діяльності»
Спеціальності: 028 «Менеджмент
соціокультурної діяльності»
Ситник Роман Юрійович

Науковий керівник:
кандидат філософських наук, доцент
Поплавська Т.М.

Рецензент: кандидат філософських
наук, доцент Балашенко І.В.

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ
до кваліфікаційної роботи
«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
МЕНТАЛЬНОСТІ: ВКЛАД СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ»
Ситник Романа

У кваліфікаційній роботі досліджено феномен української національної ментальності як багатокомпонентного психосоціального утворення, що формується під впливом соціокультурного середовища. В умовах трансформаційних процесів, викликаних глобалізацією, інформаційною війною та широкомасштабним військовим конфліктом, особливої актуальності набуває вивчення чинників, які забезпечують збереження, відтворення й трансляцію ментальності як основи національної ідентичності.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою в глибокому осмисленні механізмів формування української ментальності як ключового ресурсу консолідації суспільства, опору зовнішньому тиску та культурної стійкості нації. Увага приділяється таким складовим, як мова, традиція, символіка, історична пам'ять, цінності, що становлять основу ідентичнісного ядра народу.

Об'єктом дослідження виступає українська національна ментальність.

Предметом – соціокультурні чинники її формування та трансляції.

Метою роботи є визначення особливостей формування ментальності українського народу під впливом соціокультурної сфери, через аналіз динаміки ціннісних орієнтацій, дії культурних інституцій, змісту публічного дискурсу та державної гуманітарної політики. У роботі проаналізовано поняття ментальності як складного психокультурного феномену, структурує її зміст у контексті української традиції, досліджує історико-культурні передумови формування ментального простору України. Особлива увага приділяється впливу зовнішніх викликів, таких як війна, глобалізація, культурний тиск, на трансформацію національної ідентичності.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний аналіз, історико-культурний метод, контент-аналіз, системний підхід та метод соціокультурної інтерпретації. Розкрито вплив таких чинників, як родина, освіта, культура, релігія, ЗМІ на відтворення ментальних установок. Доведено, що соціокультурна сфера виконує не лише репрезентативну функцію, а й активно формує національну свідомість, задаючи рамки ціннісного сприйняття.

У практичній частині представлено авторську програму «Код нації: формування української ментальності засобами культури», що передбачає створення освітньо-культурного простору для молоді, розвиток локальної ідентичності, активізацію цифрових і медіаінструментів. Результати дослідження доводять, що соціокультурна сфера виступає не лише інструментом збереження, але й каталізатором оновлення ментальних основ українського суспільства. Робота має прикладну значущість та результати дослідження можуть бути використані в державній гуманітарній політиці, культурних проектах, освітніх програмах та наукових розвідках, що стосуються національної ідентичності та ментальності.

Ключові слова: українська ментальність, соціокультурна сфера, ідентичність, цінності.

ABSTRACT
of the Qualification Paper
«FEATURES OF THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL
MENTALITY: THE CONTRIBUTION
OF THE SOCIOCULTURAL SPHERE»
by Roman Sytnyk

This qualification paper investigates the phenomenon of Ukrainian national mentality as a multi-component psychosocial construct, shaped by the influence of the sociocultural environment. In the context of transformative processes caused by globalization, information warfare, and large-scale military conflict, studying the factors that ensure the preservation, reproduction, and transmission of mentality as the foundation of national identity becomes particularly relevant.

The study's relevance stems from the urgent need for a deep understanding of the mechanisms behind the formation of Ukrainian mentality as a key resource for societal consolidation, resistance to external pressure, and the nation's cultural resilience. Attention is paid to components such as language, tradition, symbolism, historical memory, and values, which form the core identity of the people.

The object of the study is the Ukrainian national mentality.

The subject is the sociocultural factors of its formation and transmission.

The aim of the paper is to define the features of the formation of the Ukrainian people's mentality under the influence of the sociocultural sphere, through an analysis of the dynamics of value orientations, the actions of cultural institutions, the content of public discourse, and state humanitarian policy. The paper analyzes the concept of mentality as a complex psychocultural phenomenon, structures its content within the context of Ukrainian tradition, and explores the historical and cultural prerequisites for the formation of Ukraine's mental space. Special attention is paid to the impact of external challenges, such as war, globalization, and cultural pressure, on the transformation of national identity.

The study applies an interdisciplinary analysis, historical-cultural method, content analysis, systemic approach, and the method of sociocultural interpretation. It reveals the influence of factors such as family, education, culture, religion, and mass media on the reproduction of mental attitudes. It is proven that the sociocultural sphere not only performs a representative function but also actively shapes national consciousness, setting the framework for value perception.

The practical part presents the author's program «Code of the Nation: Forming Ukrainian Mentality through Culture», which envisages the creation of an educational and cultural space for youth, the development of local identity, and the activation of digital and media tools. The research results demonstrate that the sociocultural sphere serves not only as an instrument of preservation but also as a catalyst for the renewal of the mental foundations of Ukrainian society. The work has applied significance, and the research results can be used in state humanitarian policy, cultural projects,

educational programs, and scientific investigations related to national identity and mentality.

Keywords: Ukrainian mentality, sociocultural sphere, identity, values.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ	10
1.1. Поняття ментальності: міждисциплінарні підходи та український науковий контекст	10
1.2. Концепт «ментального простору» українського суспільства: історико-культурна структура та її трансформації	18
1.3. Вплив соціокультурного середовища на формування ціннісної системи нації	26
РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	36
2.1. Основа та структурні компоненти національної ідентичності	36
2.2. Роль соціокультурних інституцій у трансляції ментальності та збереженні ідентичності	40
2.3. Практичний вимір соціокультурної політики у формуванні української ментальності: соціокультурна просвітницька програма «Код нації: формування української ментальності засобами культури»	46
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Формування національної ментальності — це не лише питання історичного досвіду та етнічної спадкоємності, а й результат активної дії соціокультурного простору, в якому живе суспільство. В умовах глибоких трансформацій сучасного світу, прискорення глобалізаційних процесів, війни та гібридних викликів, проблема збереження та оновлення української національної ідентичності набуває особливої актуальності. Центральним чинником цього процесу виступає соціокультурна сфера, яка забезпечує трансляцію цінностей, символів, історичної пам'яті та формує колективне світобачення нації.

Національна ментальність — це складний багатовимірний феномен, що включає в себе сукупність світоглядних установок, емоційних домінант, поведінкових моделей, символічних кодів і способів самосприйняття етносу. Вивчення української ментальності потребує міждисциплінарного підходу, що враховує як філософські, культурологічні, так і соціопсихологічні та історичні чинники.

У центрі наукової уваги в цій роботі перебуває не лише теоретичне осмислення поняття ментальності, але й практичний вимір її формування через соціокультурні інституції та механізми. Саме соціокультурна сфера сьогодні відіграє ключову роль у збереженні української ідентичності, опорі культурному тиску, формуванні у молодого покоління відчуття національної приналежності та гідності.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у виявленні особливостей формування української національної ментальності крізь призму впливу соціокультурної сфери, зокрема через аналіз ціннісних орієнтацій, символічного простору, ролі культурних інституцій та державної політики в гуманітарній галузі.

Завданнями дослідження є:

-охарактеризувати міждисциплінарні підходи до поняття ментальності та осмислити його в українському науковому контексті;

- простежити історико-культурні передумови формування українського ментального простору;
- визначити роль соціокультурного середовища у становленні національних цінностей;
- дослідити структурні компоненти національної ідентичності;
- проаналізувати функції культурних інституцій як трансляторів ментальності;
- окреслити практичні інструменти соціокультурної політики, що впливають на ідентичнісні процеси в суспільстві.

Об'єктом дослідження є українська національна ментальність.

Предметом — соціокультурні чинники її формування та трансляції.

Методи дослідження – метод міждисциплінарного аналізу (дозволив інтегрувати напрацювання культурології, соціології, історії, філософії та психології, що сприяло глибшому розумінню феномену ментальності як комплексної культурно-психологічної структури), історико-культурний метод (для простеження еволюції української ментальності в контексті змін соціокультурного середовища та впливу історичних подій на національну свідомість), контент-аналіз (для вивчення символічних образів, культурних кодів, архетипів, що функціонують у суспільному дискурсі та ЗМІ, з метою виявлення усталених ментальних установок), системний підхід (забезпечив розгляд соціокультурної сфери як цілісної системи, що впливає на процес формування і трансляції ментальності через інститути культури, освіти, релігії та медіа), метод соціокультурної інтерпретації (дозволив осмислити ментальність як результат духовно-практичної діяльності етносу у конкретному історичному та культурному контексті).

Практична значущість роботи полягає в можливості застосування висновків та рекомендацій у сфері гуманітарної політики, освіти, культурного менеджменту та формування державних програм підтримки національної ідентичності.

Структура та загальний обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний об'єм роботи – 65 сторінок. Список використаної літератури містить 30 джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ

1.1. Поняття ментальності: міждисциплінарні підходи та український науковий контекст

Національна ментальність українців — це складна система цінностей, символів, уявлень і поведінкових моделей, яка формувалася протягом століть під впливом історичних, географічних, соціальних та культурних чинників. Цей феномен відображає глибину духовного життя нації та її унікальне світосприйняття.

Національна ментальність українців — складне й багатовимірне явище, що формується під впливом історичних, культурних, соціальних та психологічних чинників. Академік Мирослав Попович слушно зауважує, що залишається відкритим питання, чи не виходить за рамки науки у сферу публіцистики сама постановка питання про загальні риси української ментальності для всіх часів. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до вивчення ментальності, який враховує як наукові, так і культурно-історичні аспекти [28].

У науковій літературі поняття «ментальність» трактується як сукупність стійких форм мислення, світосприйняття та поведінкових моделей, характерних для певної етнічної спільноти. Ці форми зумовлені історичним досвідом, культурними традиціями, соціальними умовами та психологічними особливостями народу.

Дослідження української ментальності проводилися багатьма вченими. Зокрема, у працях Г. Ващенка, П. Гнатенка, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, Ю. Липи, І. Мірчука, І. Огієнка, Є. Онацького, О. Потебні, І. Рибчина, М. Сумцова, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, П. Чубинського, П. Феденка, М. Шлемкевича, В. Яніва, Я. Яреми та інших. Ці дослідження охоплюють різні аспекти національного характеру, психології та культури українського народу [27].

Сучасні науковці визначають національний характер як сукупність соціально-психологічних рис, властивих конкретній нації на певному етапі її розвитку. Ці риси проявляються в діяльності соціальних суб'єктів, домінуючих суспільних настроях, системах моральних вимог, соціальних нормах, настановах, базових цінностях, формах соціалізації, принципах виховання, характері людської взаємодії та впливу на довкілля.

У контексті української ментальності дослідники виділяють такі системотвірні ознаки: інтровертивність вищих психічних функцій, кардіоцентричність, анархічний індивідуалізм та ескапізм. Ці риси відображають глибоку зосередженість на внутрішньому світі, емоційність, прагнення до особистої свободи та схильність до уникання реальності [13].

У науковому дискурсі розрізняють поняття «менталітет» і «ментальність». Менталітет — це інтегральна ціннісно-мотиваційна характеристика соціальної спільноти, яка включає систему елементів духовного життя, світосприйняття, стереотипи поведінки та діяльності. Він охоплює як свідомі, так і підсвідомі аспекти, включаючи звички, прагнення, символіку та традиції. Ментальність же розглядається як частковий аспектний прояв менталітету, що відображається в умонастрої суб'єкта та його діяльності. Вона визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття та світобачення через призму власного етносу чи соціальної страти [27].

У сучасну епоху стрімких технологічних трансформацій, інтенсивного розвитку штучного інтелекту та глобалізаційних процесів, поняття ідентичності постає не лише як психологічна конструкція, а як важливий елемент конструювання власної реальності, що безпосередньо впливає на здатність людини орієнтуватися у соціальному, культурному й інформаційному середовищі. Відчуття цілісності власного «Я», інтегрованого в динамічну картину світу, набуває все більшої цінності, особливо в умовах нестабільності й швидкоплинності соціокультурних орієнтирів.

Феномен ідентичності не має чітко визначеного моменту виникнення в історії людства, адже він тісно пов'язаний із фундаментальними аспектами

людського буття — потребою в самопізнанні, належності, розумінні сенсів і власного місця у світі. Ідентичність виникає як результат взаємодії суб'єкта з іншими людьми та соціальними структурами, стає способом осмислення себе через приналежність до певних спільнот, систем цінностей, традицій, символів [17].

Формування ідентичності — процес складний, багатогранний, і в більшості випадків — незавершений. Він включає етапи кризи, переоцінки, внутрішньої боротьби та прийняття, які можуть супроводжувати особистість упродовж усього життя. Як зазначає Е. Еріксон, становлення ідентичності проходить крізь певні вікові стадії, але її остаточна кристалізація може так і не настати, адже кожна нова соціальна чи екзистенційна ситуація актуалізує нові аспекти «Я-концепції» [11].

Питанням української ментальності у контексті національного характеру присвячено значну кількість досліджень класиків української гуманітарної науки, зокрема Г. Ващенко, П. Гнатенка, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, Ю. Липи, І. Мірчука, І. Огієнка, Є. Онацького, О. Потебні, І. Рибчина, М. Сумцова, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, П. Чубинського, П. Феденка, М. Шлемкевича, В. Яніва, Я. Яреми та інших. Проте, аналізуючи їхні роботи, слід зазначити, що автори здебільшого використовували культурно-історичний підхід і лише побіжно торкалися глибинної ментальної структури як цілісного об'єкта наукового пізнання [28].

У межах сучасного українознавчого дискурсу постає потреба не лише в історичному, а й у міждисциплінарному аналізі національного характеру. Сучасні теоретичні позиції щодо поняття національної ментальності та характеру формуються на стику історії, етнопсихології, культурології, соціальної філософії, антропології, політології та соціології. У цьому контексті важливим є узгодження методологічних підходів, що дозволяє уникнути фрагментарності у дослідженні та забезпечити системне бачення феномена [14].

Значна частина наукових дебатів щодо становлення української ментальності припадає на другу половину XX ст., зокрема 60–80-ті роки, коли

активно обговорювалася природа національного характеру в умовах радянської ідеології. Однак і сьогодні наукова спільнота не має консенсусу щодо термінологічного оформлення поняття «національний характер» та його співвідношення з іншими суміжними категоріями — «ментальність», «ідентичність», «національна самосвідомість», «етнічна культура» [14].

Сучасна гуманітаристика трактує національний характер як комплекс сталих соціально-психологічних рис, які формуються на підґрунті колективного досвіду, історичних травм, культурної спадщини, релігійних традицій та природно-географічних умов. При цьому ментальність виступає як глибинний рівень, що детермінує характерні моделі поведінки, ціннісні установки, способи комунікації та емоційного реагування. Тобто ментальність є не просто фоновим поняттям, а своєрідною матрицею, на якій вибудовується соціально-психологічний портрет нації [16].

Феномен національного характеру охоплює кілька рівнів соціальної реальності — від індивідуального до колективного, від буденного до символічного. Це проявляється у формуванні моральних норм, звичаїв, поведінкових стратегій, у структурі повсякденного життя, ставленні до праці, влади, релігії, до іншого етносу, а також у мові, фольклорі, ментальних образах, що побутують у свідомості народу. Як зазначають М. Андрєєва, А. Граменицький, М. Гримич, О. Донченко, Г. Кцюєва, Д. Пібоді, Т. Стефаненко, А. Шмельов, вивчення національного характеру є не лише міждисциплінарним, а й багаторівневим процесом, який вимагає комплексного підходу до аналізу структури ментального поля нації [28].

Таким чином, для формування об'єктивної наукової картини українського національного характеру необхідно оперувати поняттям ментальності як базовою категорією. Її глибоке осмислення відкриває нові горизонти для переосмислення цінностей, світоглядних орієнтирів та суспільних моделей, на яких ґрунтується ідентичність сучасного українця.

У цьому контексті особливого значення набуває поняття картини світу, яка виконує роль когнітивної структури, за допомогою якої людина впорядковує свій

досвід, осмислює події й формує уявлення про себе в контексті зовнішньої реальності. На думку О. Є. Сапогової, картина світу — це гнучка суб'єктивна система, яка функціонує як гіпертекст: вона зберігає елементи індивідуального досвіду, дозволяючи людині створювати між ними численні змістові зв'язки та відтворювати їх у відповідь на зовнішні стимули. Картина світу — це не лише когнітивний конструкт, але й основа особистісного світогляду, що включає цінності, переконання, емоційні реакції, настанови та поведінкові сценарії. Вона має онтологічний статус: не просто відображає реальність, а конструює її у межах індивідуального досвіду. Таким чином, ідентичність — це своєрідна «матриця» самовизначення, через яку людина взаємодіє зі світом, приймає рішення, адаптується та будує свою життєву траєкторію [20].

Картина світу, яку поступово вибудовує кожна особистість у процесі свого життя, є не лише інструментом орієнтації в навколишньому середовищі, але й засобом визначення власної ролі та місця в ньому. Саме завдяки цій внутрішній когнітивній структурі людина отримує змогу осмислено взаємодіяти з реальністю, будувати стосунки з іншими людьми, приймати рішення та формувати ціннісні орієнтири.

Процес формування картини світу бере початок у той момент, коли особистість починає усвідомлювати свою окремішність, власне «Я», і ототожнювати себе з певною соціальною чи культурною групою. На цьому етапі закладаються основи ідентичності — комплексного феномену, який поєднує в собі індивідуальні, соціальні, психологічні та духовні аспекти [11].

Ідентичність не є сталою — вона динамічна, формується й трансформується протягом усього життя в процесі активної взаємодії з оточенням [9].

Формування картини світу та ідентичності особистості є результатом інтеграції кількох ключових векторів розвитку. Фізичний розвиток — становлення анатомо-фізіологічних характеристик людини, її тілесної природи, що є біологічною основою подальшого психосоціального дозрівання [11].

Психологічний розвиток — формування пізнавальної сфери, емоційної чутливості, уяви, мовлення, мислення, пам'яті, волі, мотиваційних структур. Це внутрішній світ особистості, через який здійснюється сприйняття світу та себе в ньому[11].

Соціальний розвиток — процес входження людини в соціальні спільноти, засвоєння соціальних ролей, норм, цінностей, що забезпечує її функціонування як громадянина, суб'єкта суспільного життя [11].

Найбільш суттєвий вплив на формування ідентичності здійснює саме соціальний компонент, адже через взаємодію з іншими людьми особистість навчається розуміти себе, співвідносити власні дії з очікуваннями соціуму, розвивати емоційний інтелект та здатність до рефлексії. Участь у соціальних процесах — це не лише зовнішня активність, а й глибокий внутрішній досвід, який трансформує індивіда на рівні самоусвідомлення.

Ідентичність набуває цілісності у контексті особистісного досвіду, що включає унікальну комбінацію інтересів, схильностей, психофізіологічних характеристик (темпераменту, характеру), соціокультурних практик та індивідуальних траєкторій розвитку. З моменту народження як біологічної істоти людина починає складний і тривалий шлях становлення як особистості, що інтегрує в собі соціальне, психологічне та духовне начала [2].

У науковому дискурсі термін «ідентичність» з'явився відносно нещодавно — у середині XX століття. Його введення пов'язують з ім'ям Еріка Еріксона, який трактував ідентичність як процес інтеграції життєвого досвіду в цілісне «Я». На думку вченого, особистість постійно змушена відповідати на питання: «Хто я?» та «Ким я хочу бути?», що й визначає її ідентифікаційну динаміку [11].

Сучасні гуманітарні науки пропонують широке трактування поняття ідентичності. Згідно з ним, ідентичність — це складне психологічне уявлення людини про себе, що включає в себе як усвідомлене, так і підсвідоме ототожнення з певними соціальними, культурними, професійними, національними або іншими спільнотами. Це не лише розуміння власної

унікальності, а й здатність зберігати відчуття цілісності попри зовнішні зміни та внутрішні кризи [3].

У сучасному світі, де технологічний прогрес, глобалізація та соціальні трансформації змінюють уявлення про людину та її місце в суспільстві, поняття ідентичності набуває особливої актуальності. Ідентичність виступає не лише як внутрішнє відчуття «Я», але й як результат взаємодії особистості з навколишнім світом, що формує її самосприйняття та соціальну роль [19].

Процес формування ідентичності є складним і багатовимірним, охоплюючи фізичний, психологічний та соціальний розвиток особистості. Фізичний розвиток забезпечує біологічну основу для самосприйняття, психологічний — формує когнітивні та емоційні аспекти, а соціальний — визначає взаємодію з суспільством та культурою. Ці аспекти взаємопов'язані та взаємодіють у процесі становлення особистості [19].

Соціальний розвиток має вирішальне значення у формуванні ідентичності. Через взаємодію з родиною, освітніми інституціями, професійними спільнотами та культурними групами особистість набуває уявлення про себе та своє місце в суспільстві. Цей процес включає не лише адаптацію до соціальних норм, але й активне конструювання власного «Я» через рефлексію та самовираження.

Ідентичність також виконує функцію соціального маркера, що дозволяє особистості визначити свою приналежність до певних груп та відмежуватися від інших. Це особливо актуально в умовах мультикультурного суспільства, де взаємодія з різними культурними, етнічними та соціальними групами вимагає чіткого усвідомлення власної ідентичності [18].

Науковці виділяють кілька видів ідентичності, а саме:

- психофізіологічна ідентичність (усвідомлення фізичних та психічних характеристик, що забезпечують цілісність особистості);
- особиста ідентичність (індивідуальне сприйняття себе, що включає особисті цінності, переконання та життєвий досвід);
- соціальна ідентичність (усвідомлення себе як члена певної соціальної групи, що визначає соціальні ролі та взаємодії) [18].

Кожен з цих видів ідентичності взаємодіє між собою, формуючи комплексне уявлення про особистість.

У сучасному світі, де глобалізація та соціальні зміни впливають на всі аспекти життя, ідентичність стає динамічною та адаптивною. Особистість постійно переглядає та оновлює своє самосприйняття у відповідь на нові виклики та можливості. Цей процес вимагає гнучкості, відкритості до нового досвіду та здатності до саморефлексії.

Ідентичність є ключовим елементом особистісного самовизначення, що формується у взаємодії з фізичним, психологічним та соціальним середовищем. У сучасному світі, де постійні зміни вимагають адаптації та гнучкості, здатність до усвідомлення та конструювання власної ідентичності стає важливою навичкою для кожної особистості [24].

Таким чином, формування ідентичності є одним із ключових процесів розвитку особистості, що визначає її здатність до самореалізації, соціальної взаємодії та культурного самовизначення. У світі, що постійно змінюється, саме стійка, але гнучка ідентичність дозволяє людині зберігати цілісність, адаптуватися до нових викликів і зберігати зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім.

Отже, в умовах сучасних викликів — від інформаційної перенасиченості до глобальних криз — усвідомлення і підтримка цілісної ідентичності особистості є не лише індивідуальним завданням, а соціальним і культурним імперативом. Педагогічна, психологічна, філософська й соціологічна науки мають спільну мету — створення умов для формування і підтримки стійкої, водночас гнучкої і відкритої ідентичності, що стане основою для самореалізації, соціального залучення й відповідального громадянства [29].

Одним із ключових напрямів гуманітарних досліджень останніх десятиліть стало вивчення ментальності як глибинної основи національного характеру. Якщо раніше дослідники акцентували увагу на окремих соціально-психологічних рисах українця, то сьогодні все більше науковців прагнуть розглянути феномен національного характеру через призму національної

ментальності як культурно-психологічного феномена, що віддзеркалює специфіку мислення, сприйняття, поведінки та ціннісних орієнтацій певного народу [25].

1.2. Концепт «ментального простору» українського суспільства: історико-культурна структура та її трансформації

Ментальний простір — це сукупність ідей, переконань, символів, настанов, цінностей, що визначають світосприйняття людини та спільноти. У гуманітарному дискурсі поняття використовується для опису когнітивно-семантичної структури свідомості, яка відображає колективний досвід, історичну пам'ять, культурну спадщину, а також ментальні образи реальності [25].

У зв'язку з цим, ментальний простір не є сталим утворенням, а формується, змінюється та трансформується внаслідок соціальних, політичних, історичних чинників. Він охоплює рівні особистого й колективного, національного й цивілізаційного виміру.

Один із ключових напрямів сучасних гуманітарних досліджень стосується аналізу ментального простору суспільства як складного багаторівневого феномена, що відображає історичні, культурні, ціннісні та символічні особливості народу. У контексті української дійсності питання формування ментального простору набуває особливої актуальності, оскільки пов'язане з пошуком національної ідентичності, переосмисленням історичної спадщини та формуванням нової культурної парадигми в умовах війни, глобалізації та соціальних трансформацій [30].

Ментальний простір українського суспільства формується на перетині кількох взаємопов'язаних складників. Насамперед, це історико-культурна пам'ять — сукупність колективних уявлень, образів, подій та героїв, які визначають не лише уявлення про минуле, а й моделюють майбутнє. Події національно-визвольної боротьби, трагедії XX століття (зокрема Голодомор,

радянські репресії), Майдан, сучасна війна з Росією стали не лише історичними віхами, а й глибокими символами, які закріпилися у свідомості поколінь [30].

Важливу роль у структуруванні ментального простору відіграють національні цінності, які транслують морально-етичні орієнтири: свобода, гідність, патріотизм, родинність, духовність. Ці цінності не є абстрактними — вони конкретизуються через архетипи українського характеру, що, на думку багатьох дослідників (зокрема І. Огієнка, М. Костомарова, В. Липинського), вирізняється поєднанням індивідуалізму з громадською відповідальністю, прагненням до справедливості та волелюбства [26].

Окремий вимір становить символічний простір, у якому центральну роль відіграє мова як носій ідентичності, культурної пам'яті й ментального коду. До нього також належать національні символи (прапор, герб, гімн), образи сакральних місць, мистецькі твори, фольклор та інші культурні артефакти, що створюють зв'язок між індивідом і нацією [1].

Суттєво впливає на ментальний простір також соціально-психологічний компонент, що формується внаслідок історичних травм і колективного досвіду виживання, страждання, спротиву. Досвід багатовікової боротьби за самовизначення, складні відносини з імперіями (особливо радянською), репресії, міграції сформували в українців психологічні риси, які водночас містять риси глибокого життєлюбства, стійкості, гумору як способу виживання, а також кордоцентризму — орієнтації на емоції, серце, глибинне почуття [23].

Останнім часом усе більш виразно проявляється вектор європейської самоідентифікації, що є наслідком усвідомленого вибору цивілізаційного напрямку. Прагнення до демократичних цінностей, прав людини, освітньо-культурної модернізації та технологічного прориву формує новий шар ментального простору — динамічний, відкритий, але водночас глибоко закорінений у традиціях і власній культурній спадщині [22].

Отже, ментальний простір українського суспільства — це багатокомпонентна конструкція, що поєднує історико-культурну тяглість, соціально-психологічні риси, ціннісні настанови, мову, символи та емоційно-

світоглядну парадигму. Його динаміка відображає не лише колективний досвід, а й сучасні прагнення українського народу до гідного, суверенного й вільного буття в глобальному світі.

Трансформація ментального простору українського суспільства є результатом складної, багатовікової історичної динаміки, яка відображає як зовнішні впливи, так і внутрішні зусилля нації збереження власної ідентичності. Кожен історичний етап вніс свій внесок у структурування українського ментального простору, зумовлюючи зміну архетипів, ціннісних орієнтирів та світоглядних моделей [16].

Козацька доба посідає особливе місце в національній історичній свідомості, адже саме в цей період формувався архетип волелюбної нації, спроможної до самоуправління, боротьби за свободу та збереження духовних засад. Козацтво стало символом не лише військової сили, а й демократичного устрою — з його ідеалами виборності, рівності та колективної відповідальності. Це заклало фундамент майбутньої української державності та посилювало такі ментальні риси, як прагнення до незалежності, гідності й духовної самостійності [15].

Період поділів територій та церковних розколів (особливо у XVIII–XIX століттях) спричинив глибокі розломи в смисловому структурному просторі нації. Адміністративна, конфесійна, мовна та культурна фрагментація, зумовлена розподілом українських земель між різними імперіями (Російською та Австро-Угорською), призвела до виникнення різномірних регіональних ідентичностей. Це створило суперечливе поле взаємин між традиційним і модерним, між спільним національним досвідом і регіональними відмінностями. Паралельно відбувався і процес підриву цілісної духовної традиції, особливо внаслідок політики русифікації та церковного підпорядкування [15].

Радянська епоха стала етапом масової детонації ментальної свідомості — інтенсивної деформації ціннісних систем, репресій щодо національної інтелігенції, нищення історичної пам'яті та уніфікації культурного простору. Колективізація, Голодомор, депортації, каральна психіатрія та інші форми

наси́льства створили травматичну матрицю, яка залишила глибокий слід у національному несвідомому. Радянський проект конструював нову, штучну ідентичність, відсторонену від традиційної культури, мови, релігії, національного спадку. Це викликало роздвоєння ментальної картини світу, де домінував страх, адаптивність до репресивної системи, ціннісна дезорієнтація [15].

Постмайданний період та сучасна війна з Росією стали каталізаторами відновлення та очищення ментального простору. Саме в ці роки почався процес викристалізації духовної сили, консолідації ідентичності та посилення ідеї свободи. Революція Гідності відкрила нову фазу українського самосвідомлення з акцентом на гідність, право на власний вибір, національну єдність та громадянську відповідальність. А повномасштабна війна, попри свої жахливі наслідки, стала моментом істини, в якому українське суспільство відкинуло колоніальні ілюзії, відновило історичну пам'ять і переосмислило власну національну місію[15].

Таким чином, трансформація ментального простору України є складним і водночас закономірним процесом, у якому поразки ставали основою для духовного оновлення, а травматичні події — поштовхом до народження нових цінностей. Ментальний простір сучасної України дедалі більше формується як простір гідності, солідарності, боротьби за свободу та глибокої поваги до культурної спадщини, що свідчить про національну зрілість і здатність до самовідтворення у кризових умовах.

У структурі ментального простору українського суспільства важливу роль відіграють регіональні, поколіннєві та етнокультурні особливості, які формують мозаїчну, але водночас цілісну картину національного світогляду. Україна це держава з глибоким історичним багатозначним, що обумовлює різноманітність ціннісних орієнтирів, символічних кодів і ментальних архетипів у різних регіонах [14]. Розглянемо регіональні особливості ментального простору українського суспільства.

Ментальний простір Закарпаття зумовлений багатокультурністю, близькістю до Угорщини, Словаччини, Румунії, що створює специфічну поліетнічну атмосферу, де важливими є ідентифікація через місцеву громаду, родинні традиції, взаємна толерантність і побутова практичність. Харків, як великий індустріальний і освітній центр Слобожанщини, має акцент на науково-технічну раціональність, прагматизм, але й сильну урбаністичну ментальність, сформовану в радянський період. Львів репрезентує ментальний простір, орієнтований на історико-культурну спадщину, західноєвропейську модель цінностей, активну громадську позицію, культ релігії, мови і патріотизму. Натомість Донбас до початку війни характеризувався посиленням акцентом на трудову етику, колективізм, матеріальні цінності та соціальну справедливість, що стало результатом багаторічної індустріалізації й пролетарського міфу [16].

Ці регіональні ментальні акценти формують локальні смислові поля, які іноді суперечать або конфліктують між собою, але саме в процесі таких діалогів і напруг формуються національні консенсуси.

Не менш важливими є поколіннєві розбіжності, які впливають на трактування історії, ідеалів, героїв, системи пріоритетів. Покоління незалежності (особливо ті, хто народився після 1991 року), вбирало інформацію, виховуючись у межах національних шкільних програм, українського інформаційного простору, європейських цінностей. Для них притаманні критичність мислення, відчуття суб'єктності, відкритість до світу, а також інтерпретація історії з погляду національної гідності, а не радянської героїки [4].

На противагу цьому, старші покоління, виховані в радянській парадигмі, можуть демонструвати більшу ностальгію за стабільністю, тяжіння до авторитарних моделей та радянських символів, включно з радянською версією Другої світової війни та героїв-інтернаціоналістів. Така різниця поглядів часто стає підґрунтям міжпоколіннєвої напруги, але також джерелом внутрішньої трансформації суспільства, його ментального оновлення.

Етнокультурні особливості також зумовлюють варіативність у структурі ментального простору України. Представники національних меншин (угорці,

румуни, болгари, кримські татари, євреї та інші) зберігають власні ментальні коди — мову, традиції, релігію, що вносять до українського простору додаткову культурну насиченість. Водночас український етнос, маючи потужну аграрну, релігійну та козацьку спадщину, демонструє високий ступінь здатності до інтеграції й толерантності за умови дотримання спільних цінностей, таких як свобода, гідність, мир та єдність [17].

Отже, ментальний простір України це складна система регіональних, поколіннєвих та етнокультурних нашарувань, які перебувають у постійній взаємодії, конфігураціях і трансформаціях. Його розуміння дозволяє глибше усвідомити механізми консолідації українського суспільства в умовах війни, глобалізації та пошуку нової ідентичності в європейському та світовому контексті.

Трансформація ментального простору українського суспільства відбувається під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників, що взаємодіють між собою, змінюючи ціннісні орієнтири, символічні системи, способи мислення та національні уявлення про себе й світ.

До внутрішніх чинників насамперед належать історична пам'ять, освіта та культура, поколіннєва зміна, соціально-економічна ситуація, мовна політика та релігійна самоідентифікація [20]. Розглянемо детальніше.

Історична пам'ять це накопичення поколіннями досвіду національних трагедій, перемог, культурних злетів. Вона формує уявлення про колективну ідентичність і передається через міфи, символи, традиції, мову.

Освіта та культура включають інституції репрезентації та трансляції національного наративу. Через освітні програми, літературу, мистецтво суспільство отримує моделі поведінки, образи героїв, уявлення про добро і зло.

Поколіннєва зміна, зміна домінуючих генерацій, призводить до переосмислення ідентичності. Молодше покоління, зокрема народжене в умовах незалежності, демонструє більшу відкритість, цифрову свідомість і відчуття національного вибору, яке не обтяжене радянським досвідом[20].

Соціально-економічна ситуація визначає рівень добробуту, доступ до ресурсів, можливості реалізації потенціалу визначають цінності, домінантні моделі соціальної поведінки, рівень солідарності або атомізації суспільства. Мовна політика та релігійна самоідентифікація формують символічні кордони ментального простору, зокрема в регіональному розрізі. До зовнішніх чинників належать глобалізаційні процеси, міжнародні конфлікти та війна, інформаційна війна, міжнародна інтеграція [21]. Розглянемо детальніше.

Глобалізаційні процеси відкривають українців до інших культур, моделей споживання, формують нову ідентичність, засновану на поєднанні локального й глобального.

Міжнародні конфлікти та війна — особливо повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, що стало каталізатором глибокої національної консолідації, переосмислення історії, мови, символів. Ці процеси зумовили глибоку трансформацію ментального простору: від пострадянських уявлень до модерної української нації. Інформаційна війна — використання зовнішніми акторами засобів дезінформації, маніпуляції минулим і теперішнім з метою розмиття ідентичності, деморалізації населення та розколу суспільства. Міжнародна інтеграція — прагнення до вступу в ЄС і НАТО трансформує уявлення про бажаний соціально-політичний устрій, права людини, свободи, національну гідність [30].

Таким чином, ментальний простір України постійно змінюється під тиском різноспрямованих факторів. Внутрішня робота з колективною пам'яттю, виховання ідентичності та розбудова національного культурного наративу, з одного боку, і виклики інформаційного, військового, економічного характеру з іншого, визначають динаміку й вектор трансформації української ментальності.

Ментальний простір як складова колективної свідомості нації виконує функцію своєрідного когнітивного середовища, в якому формуються та циркулюють цінності, ідеї, образи світу, моделі поведінки, уявлення про минуле, теперішнє і майбутнє. Його цілісність є ключовою передумовою сталого національного розвитку, консолідації суспільства та ефективного спротиву

зовнішнім загрозам. У випадку України, що перебуває у стані гібридної війни, а з 2022 року у фазі відкритого воєнного конфлікту з росією, ментальний простір опинився під масштабним тиском низки факторів [16].

Однією з найнебезпечніших загроз для ментального суверенітету України є ворожа інформаційна політика росії, яка через дезінформацію, маніпулятивні наративи, підміну історичних фактів та псевдокультурні проєкти намагається дестабілізувати суспільну свідомість та дискредитувати українську ідентичність. Така інформаційна агресія має не лише політичні, а й глибокі культурно-психологічні наслідки, зокрема спроби нав'язати українцям комплекс меншовартості, спотворити національну пам'ять, розмити уявлення про історичну тяглість та героїзм.

Політична інструменталізація ідентичності також становить суттєву загрозу. Коли політичні гравці використовують національні символи, пам'ять чи героїв винятково в межах передвиборчої риторики або ідеологічного протистояння, це призводить до знецінення смислових конструктів та втрати ними консолідуючої функції. Ідентичність перетворюється на об'єкт політичного торгу, а не джерело єдності нації.

Соціальна поляризація та зниження рівня суспільної довіри є ще одним потужним внутрішнім викликом. В умовах нестабільності, високого рівня стресу, посилення бідності та несправедливості відбувається розшарування суспільства на окремі «ментальні світи», які існують ізольовано. Це сприяє атомізації громадян, фрагментації спільного наративу та посиленню міжрегіональної напруги [16].

Важливим аспектом трансформації ментального простору є дія травматичного досвіду війни. Колективна психологічна травма внаслідок втрат, окупації, руйнувань, вимушеної міграції може з одного боку продукувати апатію, деструктивні форми пасивності, недовіру до інституцій. З іншого боку, вона ж є джерелом нової форми національного резистансу, що ґрунтується на спільному досвіді боротьби, жертвності, гідності та взаємодопомоги. У цьому контексті український ментальний простір не лише стикається з викликами, а й демонструє

потенціал самовідновлення та зміцнення через нову смислову рамку «нації спротиву» [6].

Окремо варто відзначити зовнішні чинники глобалізації, які, з одного боку, створюють сприятливі умови для модернізації національного ментального простору, сприяють його відкритості, технологічному зростанню та плюралізму. З іншого боку, за відсутності критичного мислення, медіаграмотності та культурної опори на власну традицію, глобальні дискурси можуть розчинити локальну ідентичність у масовій попкультурі, створити дисонанс між традиційною і модерною ментальністю, особливо серед молоді.

На стику цих викликів постає потреба у комплексній гуманітарній стратегії, яка б не лише реагувала на загрози, а й формувала позитивну парадигму національного ментального простору. Йдеться про розвиток освіти, науки, культури, інформаційної політики, пам'яткових практик і соціальної комунікації як системного інструменту для відновлення довіри, оновлення наративів та зміцнення внутрішньої єдності.

Таким чином, сучасний ментальний простір України є не лише ареною викликів, але й простором можливостей. За умови збереження національної суб'єктності, посилення гуманітарної безпеки та стійкої ідентичності, він здатен стати основою для відновлення країни у поствоєнний період та інтеграції у світовий цивілізаційний простір як сильний гравець з унікальним історико-культурним кодом.

1.3. Вплив соціокультурного середовища на формування ціннісної системи нації

Соціокультурне середовище є багатовимірною системою взаємодії інституцій, цінностей, норм, символів, смислів і практик, що формуються у певному суспільстві в межах його історичного, культурного, мовного, релігійного, естетичного й ментального досвіду. Це не лише зовнішній простір, у якому існує особистість, але й той контекст, який формує її світогляд,

ідентичність та ціннісну орієнтацію. Через соціокультурне середовище людина долучається до культурної спадщини свого народу, інтеріоризує соціальні норми, навчається модусам мислення та взаємодії з іншими. Цей термін є міждисциплінарним він об'єднує гуманітарні, соціологічні, психологічні та культурологічні підходи, тому включає багато різнорівневих компонентів: від макросоціальних (державна політика, культурна пам'ять) до мікросоціальних (традиції родини, мова повсякдення, локальні звичаї).

У контексті нашого дослідження, стаття Борінштейна Є.Р. «Соціальні відхилення Homo Sapiens: контекстуальне поле національного менталітету» слугує яскравим прикладом того, як соціальні аномалії віддзеркалюють трансформації ментального простору українського суспільства. Автор досліджує, як девіаційні явища проявляються через ціннісні дисонанси, що виникають внаслідок історичних травм, політичної турбулентності та інституційних змін. Він розглядає соціальні відхилення як індикатор «тріщин» у ментальній структурі нації — підкреслюючи, що травматичний досвід (репресії, війна, втрати) формує зокрема й групові поведінкові моделі. Контекстуальне поле національного менталітету включає як традиційні цінності (сім'я, свобода), так і реактивні патерни, що виникають в умовах невизначеності — наприклад, прагнення до безпеки, недовіра до інституцій. Це перегукується з ідеями соціокультурних теорій, які стверджують, що ціннісна система нації формується не лише на позитивних змінах, але й через управління кризи [6].

Розглянемо історичну складову соціокультурного середовища, одну з ключових, бо саме історична пам'ять забезпечує спадкоємність поколінь, формує колективну ідентичність і впливає на систему цінностей. Минуле народу це не просто фактологія, а джерело символічного ресурсу. Події, герої, перемоги й трагедії стають моральними орієнтирами.

Український досвід переконливо демонструє, що саме травматичні події (Голодомор, репресії, війни) не лише не знищили ідентичність, а стали духовними маркерами нації. Герої визвольних рухів, зокрема козацтво чи УПА, уособлюють цінності волі, самопожертви, гідності. Історична пам'ять в Україні

сьогодні активно реконструюється її зміст перетворюється на об'єкт національного конструювання. Саме через фокус на історії суспільство формує уявлення про «своє» і «чуже», добро і зло, пригноблення і боротьбу, мир і війну [3].

Традиції це цілісна система соціокультурних практик, які через обрядовість, символи та ритуали передають усталені смисли від покоління до покоління. Це один із найпотужніших елементів ментального формування людини: з дитинства через звичаї ми засвоюємо роль родини, значення громади, важливість природи, колективу, поваги до предків.

Народні обряди не лише культурна форма, а й спосіб передачі цінностей. Наприклад, колядування навчає колективної взаємодії, шанування сімейної оселі; свято Івана Купала єдності з природою та спільністю переживання. Такі традиції не просто розважають, вони закріплюють ідентичність, демонструють приналежність до культури, формують соціально-емоційну пам'ять.

У сучасному українському суспільстві ми спостерігаємо зростання інтересу до відновлення й актуалізації традицій це не лише етнографічна мода, а й маркер духовного опору глобалізаційній стандартизації.

Мова це не просто засіб комунікації, а потужний носій ментальних і світоглядних структур. Саме через мову ми не лише передаємо думки, а й «мислимо» світ. Українська мова зберегла багату систему етнічних образів, символів, емоційних забарвлень, які утворюють мовну картину світу. Мовна ідентичність є основою культурної приналежності. Недаремно загарбники протягом століть намагалися витіснити українську мову, бо розуміли її роль як «ядра нації»[3].

Сьогодні мова стає політичним маркером. Її популяризація не лише культурний жест, а форма захисту національного ментального простору. У процесі деколонізації мислення, відновлення суб'єктності нації, мова виконує роль «інструменту самоусвідомлення». Повернення до мови це водночас і повернення до себе [8].

Отже, соціокультурне середовище це не просто фон життя людини. Це динамічний живий простір, у якому творяться сенси, передається історичний досвід, формується ідентичність. Історія, традиції, мова це ті стовпи, на яких тримається національний ментальний простір, а отже, і держава як культурно-історична спільнота.

За спостереженням Елли Лібанової, директорки Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Михайла Птухи, сучасне українське суспільство умовно складається з чотирьох ключових груп: військовослужбовці (ЗСУ, Нацгвардія, тероборона), ті, хто залишився в зонах активних обстрілів, внутрішньо переміщені особи та вимушені переселенці за кордон. Кожна з цих груп має власні уявлення щодо того, яким має бути майбутнє держави, як переосмислюється суспільний лад і розподіляються нові соціально-економічні переваги в умовах зміненої реальності [16].

Мені видається, що саме у здатності подолати загострені соціокультурні суперечності і полягає ключ до консолідації українського суспільства в післявоєнний період. У цій перспективі важливо відновити баланс між демократичними засадами плюралізмом, взаємною повагою й соціальною справедливістю, та прагненням до спільної мети, що виходить за межі політичних розбіжностей.

Історично українці формували політичну упередженість до влади через постійний вплив зовнішніх гнітів: кілька століть під різними імперіями, скасування автономії, репресії. Це породило глибоку недовіру до влади як до інструменту примусу, внаслідок чого в суспільстві культивувався індивідуалізм та тенденція до опору владі як «чужорідному тілу». Звідси витікало соціальне зневага до сучасної державності, складність прийняття демократичної риторики та постійне відчуття відчуженості.

Такий політичний менталітет виявлявся у формі «маргінального» політичного стану: суперечливі підходи до зовнішньої орієнтації, нестабільність регіональних настроїв та періодичні політико-економічні кризи. Якщо під час мирного часу це призводило до політичної турбулентності, то в умовах війни

ототожнювання влади з агресором може загострити конфлікт між народом і державою.

Політичний менталітет у класичному розумінні це спільний спосіб мислення громадян, який формується під впливом державотворчих процесів, державної політики, світоглядних настанов. Історичні дослідження показують, що в Україні саме синергетика національної, релігійної та індивідуальної ментальностей може відродити довіру до держави. Але ключовим каталізатором цього процесу має стати нова якість політичної ментальності: здатність лідерів і громадян сприймати владу як очільника демократії і співтворця майбутнього. Без цієї трансформації, національна система ризикує зіткнутися з глибшим розколом і втратити шанс на успішне перезавантаження [30].

Українське суспільство перебуває на непростому етапі політичної еволюції. Війна посилила розрив між групами та переконаннями. Але історичний досвід також показує, що саме у моменти кризи може виникнути новий сенс державності — синтез старих цінностей з новими суспільними запитам. Для зміцнення політичного менталітету необхідно не ігнорувати глибокі несвідомі побоювання, які накопичувались століттями, а визнавати їх, давати голос кожній групі, формувати нову суспільну угоду на засадах відкритості й справедливості. Тільки так можливо побудувати державу, в якій менталітет влади не розриває, а об'єднує, а сама влада стає втіленням спільної цінності, а не авторитарно-покровительчим інструментом [16].

В соціокультурному середовищі засоби масової інформації (ЗМІ) та цифрові технології відіграють вирішальну роль у поширенні цінностей, формуванні суспільної думки та перетворенні ціннісних орієнтацій, стаючи каталізаторами культурних змін.

За даними досліджень (Halich et al., 2023), соціальні мережі стали ключовим каналом просування ціннісних наративів та політичних меседжів, особливо в умовах війни. Зокрема Telegram, Facebook, YouTube активно використовуються для мобілізації населення, його обізнаності та емоційної залученості. Дані Detector Media (2022) демонструють зростання довіри до

українських медіа та уваги до медіаграмотності, відображаючи усвідомлення суспільством необхідності критичного підходу до інформаційного контенту [23].

ЗМІ та цифрові технології виступають як потужні посередники, які трансформують ціннісний ландшафт, підсилюючи або змінюючи культурні наративи. Сім'я, разом із соціальними інститутами, формує базу, а ЗМІ реалізує її через широкомасштабну диджитал-комунікацію. Це взаємодія визначає сучасну модель української ментальності: стійку, але відкриту до рефлексії. Борінштейн (2023) описує цей процес як контекстуальне поле, де національний характер постає динамічним результатом взаємного впливу традицій і інновацій [9].

Соціокультурне середовище виступає багаторівневою системою, яка безпосередньо впливає на ціннісну орієнтацію особистості та колективу. Воно не лише відображає стан суспільства на певному історичному етапі, а й виконує роль активного агента, що формує, підтримує або трансформує морально-етичні уявлення, ідеали, поведінкові шаблони та світоглядні настанови. Вплив соціокультурного середовища на цінності є багатовекторним і реалізується через низку ключових механізмів [6].

Одним із базових механізмів впливу є соціалізація — процес включення індивіда у соціум, під час якого відбувається засвоєння ним нормативних зразків, моделей поведінки та ціннісних орієнтацій, характерних для певного суспільства. Інкультурація, як частина цього процесу, забезпечує включення особистості в культурну традицію етносу, нації чи соціальної групи. Саме в родині, системі освіти, через релігійні, культурні й медійні інституції індивід отримує первинний досвід сприйняття добра, зла, обов'язку, справедливості, свободи — тих категорій, що лежать в основі системи цінностей [6].

Соціокультурне середовище визначає не лише особистісні ціннісні орієнтири, а й формує колективну ідентичність. Спільно пережиті історичні події, культурні практики, символи, мова, релігія та традиції створюють відчуття спільності, об'єднують індивідів у націю. Цінності, як елементи спільної картини світу, слугують основою національної єдності, особливо в періоди кризи,

конфліктів чи трансформацій. Таким чином, колективна ідентичність є не просто сукупністю індивідуальних поглядів, а інтегральною частиною ментального простору народу.

Через засоби масової комунікації, систему освіти, художню культуру, мову та символіку соціокультурне середовище формує світоглядні парадигми та моральні моделі поведінки. У свідомості особистості фіксуються образи «належного», «цінного», «престижного», які стають критеріями прийняття рішень, оцінки себе та інших. Ментальність, як глибинна структура культурної свідомості, є результатом тривалого впливу саме цього середовища — з його домінантними ідеологіями, канонічними образами, моральними еталонами [25].

Цінності не є сталими: вони змінюються під впливом зовнішніх (глобалізація, культурна дифузія, технологічний прогрес, інформаційні війни) та внутрішніх чинників (соціальні конфлікти, модернізаційні процеси, економічні кризи, війна). Наприклад, війна росії проти України актуалізувала такі цінності, як національна гідність, свобода, солідарність, жертвування особистим заради спільного. У той же час цифровізація та соціальні мережі створили нові виклики для збереження традиційних цінностей, пропонуючи глобальні стандарти поведінки й успіху, що іноді суперечать локальним культурним нормам [22].

Отже, соціокультурне середовище є не лише зовнішнім тлом для формування цінностей, а й активною динамічною системою, яка впливає на особистість з раннього дитинства і супроводжує її протягом усього життя. Через соціалізацію, інкультурацію, формування колективної ідентичності, інформаційні потоки та світоглядні конструкції воно створює умови як для збереження, так і для трансформації цінностей, визначаючи ментальний профіль як окремої особи, так і нації загалом. Соціокультурне середовище відіграє ключову роль у формуванні ціннісних орієнтацій індивідів через низку взаємопов'язаних механізмів:

По-перше, соціалізація та інкультурація. Дитина спочатку засвоює загальноприйняті норми, правила та культурні інститути. Цей процес не лише передає знання, але і моделює поведінку, вірування та моральні орієнтації[6].

Наприклад, у дослідженні Є. Борінштейна (соціокультурна адаптація закордонних студентів в Україні) показано, що інтенсивне занурення у культурне середовище сприяє формуванню ідентичності, яка здатна витримувати культурні розбіжності [6].

Процес інкультурації отримав нові форми завдяки цифровізації. Медіаресурси та віртуальні платформи активно стають «носіями» культурних норм. У дослідженні Пальчинської та Борінштейна зазначається, що віртуалізація соціального простору трансформує способи соціалізації: сьогодні користувачі оволодівають не лише змістом, але і формою спілкування, що визначає нові цифрові практики [7].

По-друге, це формування колективної ідентичності. Коли цінності, символи та ритуали стають загальним досвідом, вони об'єднують людей в єдині групи: родини, спільноти, нації. Це посилює уявлення «ми» проти «вони», підкреслює унікальність колективу. Є. Борінштейн у своїй праці відзначає, що спільні культурні практики як в онлайн, так і офлайн середовищі створюють міцні соціальні зв'язки та знижують ризики ідентичнісної фрагментації [6].

По-третє, це вплив на світогляд та свідомість. Середовище формує не лише «що» думають, але й «як», тобто світоглядні структури, метафоричні образи, символіку. Пальчинська підкреслює, що цифрові технології створюють нові форми мислення та відчуття реальності, змінюють уявлення про себе і світ, втручаючись у когнітивні моделі користувачів

У дослідженні метамодернізму Є. Борінштейн, М. Пальчинська й М. Арапакі наголошують на концепті «людиновимірності» — прагненні знайти гармонію між внутрішнім світом індивіда та зовнішньою реальністю. Це проявляється у балансі раціонального, емоційного та духовного [7].

По-четверте, це динаміка та трансформація цінностей. Ціннісні системи не стали, вони реагують на виклики глобалізації, технологічних проривів, кризи. Цифрова культура зокрема формує «етичні коди» користі інформації, свободи вираження та інклюзивного простору. З іншого боку, у кризові епохи

національна ідентичність підсилюється як опора. У цьому сенсі класичні орієнтири традиційності зміцнюють стійкість суспільства [7].

З приводу цифрової трансформації, Є.Борінштейн, М.Пальчинська й М.Арапакі Арапакі показують, що «культурна маргінальність» виникає при переході між традиційним і віртуальним просторами. Це індикатор незбалансованості системи, але також можливість для творчого оновлення [7].

Соціокультурне середовище формує цінності через передачу норм і символів (соціалізація), формування спільної ідентичності (колективні практики), визначення фреймів мислення (світогляд), динамічні зсуви під тиском трансформацій (інновації, кризи). Цифрова епоха лише посилила ці механізми, зробивши віртуальні платформи важливими агентами соціокультурного розвитку, а також каталізаторами нових форм культурного вираження й ідентичності. У процесі аналізу використано класичні теоретичні підходи до вивчення соціалізації, формування ідентичності та світоглядних орієнтацій особистості. Водночас, дослідження не обмежується лише традиційними концептами, а інтегрує новітні наукові розвідки, присвячені трансформаціям, що відбуваються під впливом цифрових технологій та розвитку віртуального простору. Особливу увагу приділено роботам сучасних дослідників, зокрема Б. Борінштейна, А. Пальчинської та К. Арапакі, які акцентують на культурно-соціальних змінах, спричинених стрімкою цифровізацією. Їхні праці демонструють, як цифрове середовище змінює механізми соціалізації, переформатовує уявлення про ідентичність та сприяє появі нових форм світоглядної рефлексії. Такий підхід дозволяє розглядати явище в ширшому міждисциплінарному контексті, що об'єднує соціологічну, психологічну та культурологічну перспективи. Це створює нову парадигму інтеграції цінностей, де фізичне й віртуальне середовище взаємно формують свідомість і поведінку поколінь [7].

Вплив соціокультурного середовища на ціннісну систему нації має складний, багатовекторний характер, що охоплює не лише особистісний, а й колективний рівень свідомості. Соціокультурне середовище це сукупність

історичних, культурних, комунікативних, моральних і символічних умов, у яких відбувається життєдіяльність суспільства, і саме через нього формуються, передаються, транслуються й трансформуються цінності.

Один із найважливіших наслідків впливу соціокультурного середовища це стан національної ідентичності. Коли соціокультурне середовище стабільне, наповнене автентичними елементами культури: мовою, традиціями, історичною пам'яттю, – ідентичність зміцнюється. У таких умовах індивід не тільки засвоює національні цінності, але й ідентифікує себе з нацією як спільнотою. У протилежному випадку, при домінуванні чужих або конфліктних культурних впливів, ідентичність піддається розмиванню, а спільні наративи втрачають силу інтеграції [9].

Соціокультурне середовище це не лише фон, на якому існує нація. Це активний механізм формування її ціннісного ядра, який визначає ступінь єдності суспільства, характер взаємодії між його членами, силу національної ідентичності та здатність до цілісного розвитку. У сучасних умовах гібридних загроз, інформаційної війни, цифрової трансформації, посилення впливу глобалізації питання формування сприятливого соціокультурного середовища для трансляції й збереження національних цінностей є питанням національної безпеки, стратегічної стійкості й гуманітарної незалежності України.

РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Основа та структурні компоненти національної ідентичності

Національна ідентичність є складним, багатовимірним соціокультурним феноменом, що являє собою колективне усвідомлення належності до певної нації. Вона формується на перетині історичних, культурних, політичних та

психологічних чинників, створюючи унікальну матрицю самоідентифікації індивідів та груп. Це динамічна система, яка постійно еволюціонує під впливом внутрішніх та зовнішніх трансформацій [9].

У науковому дискурсі щодо основи національної ідентичності домінують два методологічні підходи: есенціалізм (або примордіалізм) та конструктивізм. Есенціалістичний підхід розглядає національну ідентичність як щось первинне, вроджене, що має глибоке історичне коріння та базується на об'єктивних, незмінних атрибутах, таких як спільне походження, територія, мова. З цієї позиції, національна ідентичність є невід'ємною частиною людського буття, що передається з покоління в покоління. Вона апріорі існує і лише відкривається індивідами. Цей підхід часто підкреслює значення «крові» та «грунту» у формуванні національного «Я» [14].

Конструктивістський підхід, навпаки, стверджує, що національна ідентичність не є природним, об'єктивним явищем, а радше соціальним конструктом. Вона активно формується та переформовується через соціальні практики, політичні ідеології, культурні наративи та інституційні механізми. Згідно з цією перспективою, нація є «уявною спільнотою», де спільність почуттів та ідей створюється через комунікацію, освіту, символізм та медійний простір. Конструктивізм акцентує увагу на ролі еліт, інтелектуалів та держави у процесі «національного будівництва» [14].

Сучасні дослідження схилиються до інтегративного підходу, визнаючи, що національна ідентичність має як об'єктивні передумови (спільна історія, територія), так і суб'єктивні (активне конструювання та інтерпретація). Національна ідентичність реалізується через взаємодію низки взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких відіграє ключову роль у її формуванні та відтворенні [17].

Мова є не просто засобом комунікації, а системою кодування та трансляції культурних смислів, світогляду та колективного досвіду. Вона є фундаментальним маркером національної ідентичності, оскільки формує національну картину світу. Структура мови впливає на сприйняття дійсності,

категоризацію понять та формування унікального мисленнєвого апарату нації. Ідіоми, прислів'я, специфічна лексика відображають глибинні культурні архетипи. Вона є носієм колективної пам'яті. Література, фольклор, історичні документи, що існують мовою, є сховищем національної пам'яті. Передача знань та досвіду з покоління в покоління відбувається переважно через мову. І, безумовно, символом єдності. Спільна мова сприяє консолідації нації, створюючи спільний комунікативний простір та відчуття належності. Мовна політика часто стає важливим інструментом національного будівництва [8].

Традиція виконує функцію «соціальної пам'яті» та забезпечує спадкоємність поколінь, охоплює сукупність соціальних норм, звичаїв, ритуалів, обрядів, що передаються з покоління в покоління. Традиції пов'язують сучасників з їхніми предками, формуючи відчуття історичної тяглості та єдності. Вони регулюють поведінку індивідів у суспільстві, надаючи їм зразки для наслідування та формуючи морально-етичні орієнтири. Участь у традиційних обрядах та святах зміцнює почуття належності до спільноти, відрізняючи її від інших. Це може включати національні свята, кухню, народні костюми, пісні тощо.

Важливим структурним компонентом національної ідентичності є колективна пам'ять (або історична пам'ять), яка в свою чергу є сукупністю репрезентацій минулого, що існують у свідомості нації. Вона не є просто сумою індивідуальних спогадів, а активно конструється та інтерпретується. Пам'ять про спільні історичні події (перемоги, поразки, героїчні вчинки, трагедії) формує національний міф, який є цементуючим елементом ідентичності. Спільне минуле надає легітимності існуванню нації та її претензіям на певну територію, культуру, політичний устрій. Герої минулого, знакові події стають носіями національних цінностей, які передаються майбутнім поколінням. Важливу роль відіграють пам'ятники, музеї, шкільні програми [14].

Ще одним структурним компонентом національної ідентичності є релігія, що може відігравати значну, а інколи й визначальну роль у формуванні національної ідентичності, особливо у країнах з моноконфесійною історією.

Релігія надає нації спільну систему цінностей, моральних орієнтирів та світоглядних засад. Спільна релігійна приналежність може бути потужним фактором консолідації, особливо в умовах зовнішньої загрози чи окупації. Часто релігійні інститути відігравали ключову роль у збереженні мови, культури та ідентичності у періоди бездержавності або іноземного панування. Релігійні наративи можуть інтегруватися з національними, надаючи їм сакрального значення [14].

Отоже, у своєму дослідженні ми наблизилися до такого структурного компонента як символ. Національні символи є візуальними, аудіальними або предметними репрезентаціями нації, що слугують її ідентифікації та консолідації. Вони мають високу емоційну та семантичну насиченість. Герб, прапор, гімн це офіційні знаки державності, що репрезентують націю на міжнародній арені та у внутрішньому просторі. Але існують і культурні символи, що можуть бути певними архітектурними спорудами, природними ландшафтами, творами мистецтва, національними костюмами, стравами, що асоціюються з певною нацією та викликають почуття гордості та приналежності. Символіка подій та особистостей також входить в цю категорію компонентів національної ідентичності. Так, історичні події (наприклад, День Незалежності) та видатні особистості (герої, діячі культури) також функціонують як символи, втілюючи національні цінності та ідеали.

Національна ідентичність є динамічною та багат шаровою конструкцією, що постійно переформатовується під впливом історичних, соціальних та політичних змін. Взаємодія мови, традицій, колективної пам'яті, релігії та символів створює унікальну матрицю, що дозволяє індивідам усвідомлювати себе частиною більшого цілого – нації. Розуміння цих компонентів є ключовим для аналізу процесів національного будівництва, культурної політики та міжкультурної комунікації. Безумовно, національна ідентичність не є статичним, герметичним утворенням. Вона постійно перебуває під впливом зовнішніх чинників, особливо в епоху глобалізації. Цей процес, що характеризується посиленням взаємозв'язків та взаємозалежності між країнами та культурами,

чинить значний тиск на традиційні уявлення про національне «Я», водночас відкриваючи нові можливості для її розвитку [18].

Таким чином, українська національна ідентичність формується як результат тривалого історико-культурного процесу, у якому важливу роль відіграють соціалізаційні механізми, ціннісні наративи та колективна пам'ять. Особливості української ментальності, зокрема тяжіння до свободи, спільнотності, духовності та патріотизму, закріплюються через символічні практики, мову, традиції та форми побуту. В умовах гібридної війни, культурного тиску та глобалізаційних викликів ідентичність стає не лише засобом самовизначення, а й чинником культурного спротиву. Її збереження вимагає активної участі як окремої особистості, так і цілого комплексу соціокультурних інституцій, які виконують функцію передавання національного коду від покоління до покоління.

Соціокультурні інституції, зокрема заклади освіти, культури, церкви, ЗМІ та громадські ініціативи виступають ключовими носіями та ретрансляторами української ментальності. Їхня діяльність забезпечує безперервність культурної спадщини, зміцнює почуття приналежності до нації, формує світоглядні засади молоді на основі національних цінностей. Саме через взаємодію з такими інституціями індивід засвоює уявлення про себе як частину української спільноти. У новітніх умовах цифровізації та війни роль цих інституцій посилюється, вони адаптують традиційні форми комунікації до сучасного контексту, використовуючи медіа, освітні платформи та культурні практики для укріплення національної єдності й самоусвідомлення.

2.2. Роль соціокультурних інституцій у трансляції ментальності та збереженні ідентичності

У світі, де кордони розмиваються, а інформаційні потоки стрімко перетинають континенти, питання збереження унікальності та автентичності

кожної нації стає як ніколи актуальним. Національна ідентичність, цей складний і багатогранний конструкт, що формується з мови, історії, традицій та спільного світогляду, потребує постійного плекання та відтворення. Саме на перетині колективної пам'яті, культурної спадщини та повсякденних практик функціонують соціокультурні інституції. Вони є не просто пасивними сховищами минулого чи осередками дозвілля; це динамічні гравці, що відіграють ключову роль у трансляції ментальності – тієї невиловимої, але всепроникної сукупності колективних уявлень, цінностей та стереотипів та збереженні ідентичності в умовах стрімких трансформацій. Від величних музейних залів, що зберігають матеріальні свідчення тисячоліть, до гамірних культурних центрів, що підтримують живу традицію, від всеохоплюючих медіа, що формують суспільну думку, до інноваційної індустрії креативу, що переосмислює спадщину у новому світлі, кожен з цих елементів є невід'ємною частиною архітектури національного «Я». Розглянемо, як саме ці інституції функціонують як ключові механізми культурної спадкоємності, забезпечуючи життєздатність та адаптивність національної ідентичності у сучасному світі соціокультурних інституцій. Вони є не просто пасивними «зберігачами» культурної спадщини, а й активними суб'єктами, що транслюють ментальність (систему колективних уявлень, цінностей, стереотипів, світоглядних установок) та забезпечують збереження національної ідентичності в умовах мінливого світу. Ці інституції функціонують як своєрідні лабораторії ідентичності, де відбувається її інтерпретація, відтворення та адаптація [12].

Отже, музеї є одними з найстаріших і найфундаментальніших інституцій, що виконують функцію збереження та трансляції ідентичності. Основна функція музеїв це збір, документування, збереження та консервація артефактів, що є матеріальним свідченням історії, культури та побуту нації. Ці предмети від археологічних знахідок до творів мистецтва та повсякденних об'єктів є опредметненою пам'яттю, що дозволяє відчувати тяглість поколінь. Музеї не просто зберігають предмети, а створюють експозиції, які конструюють певний наратив про минуле. Шляхом відбору, інтерпретації та контекстуалізації

артефактів вони формують уявлення про ключові події, постаті, досягнення та трагедії, що складають основу національної пам'яті. Музейні екскурсії, виставки та освітні програми активно впливають на світогляд відвідувачів. Через демонстрацію традиційних ремесел, побуту, мистецтва та історичних подій, музеї передають цінності, що лежать в основі національної ментальності (наприклад, працелюбність, волелюбність, шанування сім'ї). Вони допомагають зрозуміти, як формувалися певні риси національного характеру та світосприйняття. Музеї є важливими освітніми майданчиками, особливо для молоді. Вони допомагають індивідам усвідомити свою належність до певної спільноти, відчувати зв'язок з минулим та сформувати почуття гордості за свою історію та культуру. Сучасні музеї стають інтерактивними, залучаючи відвідувачів до співтворення та дискусії, що посилює їхню соціальну роль [12].

Наступною інституцією, що зберегає та транслює ідентичність, є культурні центри (Будинки культури, центри дозвілля). Культурні центри відіграють ключову роль у підтримці «живої» культури та її активній трансляції. Вони виконують роль осередків для збереження та відтворення народних звичаїв, обрядів, фольклору (пісні, танці, музика), народних ремесел. Тут часто функціонують творчі колективи, гуртки, студії, що передають ці знання та навички новим поколінням. Також, культурні центри створюють простір для неформального спілкування, де люди об'єднуються за спільними інтересами, що сприяє зміцненню соціальних зв'язків та почуття спільноти. Це особливо важливо для діаспорних спільнот, де культурні центри є «острівцями» національної ідентичності за межами батьківщини. Вони організовують концерти, виставки, театральні вистави, кінопокази, що презентують національне мистецтво та таланти, сприяючи його популяризації та розвитку. Сучасні культурні центри часто експериментують з формою, адаптуючи традиційні елементи до сучасних реалій, що допомагає зберегти їхню актуальність та привабливість для молоді [12].

Сучасним, актуальним інструментом трансляції ідентичності є засоби масової інформації (ЗМІ). ЗМІ (телебачення, радіо, преса, онлайн-медіа) є

потужним інструментом формування та поширення масової свідомості, ментальності та ідентичності. Вони відіграють вирішальну роль у висвітленні історичних подій, ювілеїв, постатей, формуючи «медіа-пам'ять». Спосіб подачі інформації, акценти, інтерпретації можуть значно впливати на те, як нація сприймає своє минуле. Через новини, аналітичні програми, художні фільми, серіали, ток-шоу ЗМІ постійно транслиують певні цінності, норми поведінки та стереотипи, які можуть підтримувати або модифікувати національну ментальність. А також, ЗМІ є головним майданчиком для використання та розвитку національної мови. Якість мови, її чистота, дотримання норм, популяризація нових слів та виразів безпосередньо впливають на мовну ідентичність. ЗМІ не тільки відображають існуючі у суспільстві уявлення про ідентичність, але й активно її формують, пропонуючи певні моделі поведінки, героїв, антигероїв, та інтерпретації подій. У цьому контексті важлива роль належить суспільному мовленню, яке має місію підтримки національного контенту та цінностей [30].

Креативні індустрії, до яких належать кінематограф, музика, дизайн, мода, видавнича справа, а також ІТ-сфера, зокрема розробка ігор та анімації, становлять відносно новий, проте дедалі вагоміший сектор сучасного соціокультурного простору. Вони не лише генерують економічну вартість, а й відіграють стратегічну роль у формуванні, трансляції та оновленні національної ідентичності. Завдяки потужному емоційному впливу, візуальній мові та здатності до широкого охоплення аудиторії, ці індустрії формують образ нації як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Вони створюють символічний капітал культури, в якому українська ідентичність набуває виразних рис, таких як сміливість, креативність, стійкість, багатогранність.

Значення креативних індустрій у процесах націєтворення зростає в умовах війни, інформаційних протистоянь і глобалізаційних викликів. Зокрема, український кінематограф останніх років активно переосмислює історичну пам'ять, актуалізуючи теми спротиву, травми, гідності, а музична сцена набуває чітко вираженого національного голосу, який поєднує традицію з модерном.

Дизайн і мода артикулюють українські символи через нові візуальні коди, а геймдизайн і анімація, особливо у цифровому середовищі стають інструментами занурення у національний контекст молодшого покоління. Усе це засвідчує, що креативні індустрії це не лише простір вільної творчості, а й потужний механізм культурної дипломатії, ідентифікації та опору. Вони формують мову сучасної української культури, яка гнучко реагує на виклики часу та водночас зберігає свою ціннісну й ідентифікаційну ядрову структуру. Креативні індустрії не тільки зберігають, а й монетизують культурну спадщину, перетворюючи її на економічну цінність, що, у свою чергу, стимулює подальші інвестиції у розвиток культури та ідентичності [13].

Соціокультурні інституції у своїй сукупності створюють розгалужену мережу, що забезпечує безперервну трансляцію ментальності та збереження національної ідентичності. Вони працюють на різних рівнях – від глибинного збереження матеріальної спадщини до створення динамічних сучасних культурних продуктів. Їхня ефективна взаємодія та державна підтримка є критично важливими для формування сильної, стійкої та адаптивної національної ідентичності в умовах глобалізованого світу. В Україні, особливо в умовах повномасштабної війни, роль цих інституцій є першочерговою для збереження та посилення національної стійкості та опору [13].

Отже, нами висвітлено системну роль різноманітних соціокультурних інституцій, від музеїв, що заглиблюються у матеріальні свідчення минулого, до креативних індустрій, що перетворюють культурну спадщину на динамічні сучасні продукти. Ми бачимо, як їхня взаємодія та державна підтримка є запорукою формування міцної, адаптивної національної ідентичності, що має особливе значення для України в умовах повномасштабної війни, адже вони цементують національну стійкість та опір.

Однак, для забезпечення безперервності та цілеспрямованості цього процесу трансляції ментальності та ідентичності, необхідний ще один, можливо, найфундаментальніший інституційний фундамент система, яка не лише зберігає та презентує, а й системно формує уявлення про націю у свідомості кожного

нового покоління. Саме тут на арену виходить освіта, що виконує фундаментальну функцію у збереженні ментального простору. Вона є не просто однією з ланок у цій розгалуженій мережі, а її наріжним каменем, оскільки через системне формування національної свідомості, критичного мислення та історичної пам'яті закладає ті базові когнітивні та ціннісні основи, на яких ґрунтується вся ідентичність. У навчальних програмах, особливо з гуманітарних дисциплін (історії, літератури, філософії, громадянської освіти), закладені механізми ідентифікації з українською культурною традицією, мовою, героїкою, символікою. Крім того, сучасна освіта покликана не лише зберігати, а й переосмислювати традиційні смисли у новому контексті, зокрема через концепти демократичного суспільства та прав людини, тим самим забезпечуючи життєздатність та актуальність національної ідентичності у глобалізованому світі. Освіта виконує фундаментальну функцію у збереженні ментального простору через системне формування національної свідомості, критичного мислення та історичної пам'яті. У навчальних програмах, особливо з гуманітарних дисциплін (історії, літератури, філософії, громадянської освіти), закладені механізми ідентифікації з українською культурною традицією, мовою, героїкою, символікою. Крім того, сучасна освіта покликана не лише зберігати, а й переосмислювати традиційні смисли у новому контексті, зокрема через концепти демократичного суспільства, прав людини, європейських цінностей — як частини ментального простору незалежної України [16].

Культура слугує живим провідником ментальної спадщини. Через мистецькі твори, театральні постановки, кіно, народні ремесла, пісні та обряди культура транслює і зберігає глибинні архетипи українства. Особливо важливою є роль культурної дипломатії, яка дозволяє поширювати українське бачення світу за межами держави, розширюючи простір ментальної присутності України у світі. Водночас культура створює платформу для рефлексії, тобто переосмислення трагічних, суперечливих або забутих сторінок минулого, що є необхідним для цілісного національного самопізнання [17].

Медіа є потужним інструментом як збереження, так і трансформації ментального простору. У добу цифрової глобалізації саме ЗМІ визначають теми, героїв, смислові акценти, формують інформаційні наративи та впливають на суспільні настрої. Українські медіа, виконуючи просвітницьку та мобілізаційну функцію, здатні поширювати знання про національні символи, традиції, історичні події та культурні надбання. Особливе значення має протистояння дезінформації та російській пропаганді, що підриває українську ментальну суб'єктність. Саме через медіа може вибудовуватися нова ідеологія місцевого та національного розвитку, яка з одного боку, укорінена в традиції, а з іншого — спрямована у майбутнє [17].

Усі три сфери, освіта, культура і медіа, у своїй взаємодії створюють інтегрований механізм збереження ментального простору, дозволяючи йому залишатися живим, відкритим, адаптивним і, водночас, стійким до зовнішніх атак. Їхня синергія формує духовний фронт нації, підтримує ідентичність у критичні моменти історії та надихає національний розвиток у мирний час.

У кінці 2004 року Україна стала учасником European Social Survey — міжнародного дослідницького проєкту, що дозволив вперше порівняти ціннісні орієнтири українського населення з європейськими тенденціями. Результати, отримані у межах дослідження, засвідчили низку характеристик українського суспільства схильність до обережності, високий запит на захист з боку держави, соціальний консерватизм, страх перед суспільним осудом. Натомість, такі риси як відкритість до нового, індивідуальна свобода, креативність і готовність до емпатії виявилися менш вираженими. Ці аспекти були ґрунтовно проаналізовані В. Магуном та М. Руднєвим [10].

Аналіз дослідження 2009–2010 років, проведене на основі оновленої версії методики Г. Гофстеде (VSM 08), дало змогу оцінити ступінь наближеності української ментальності до ліберальної моделі цінностей західного суспільства. Ці дані розглядав А. Пилипенко, який акцентував увагу на культурних домінантах і векторах трансформації суспільних уявлень [10].

Після Революції Гідності, окупації Криму та початку війни на Донбасі у 2013–2014 роках зросла міжнародна зацікавленість у вивченні соціокультурної специфіки України. Постала гіпотеза про існування двох умовно виокремлених ментальностей у межах країни, які сформувалися під дією різномірних історико-культурних чинників. Для її перевірки було проведено загальнонаціональне репрезентативне дослідження з використанням модернізованого опитувальника Гофстеде (липень–серпень 2014 року, вибірка — 2000 респондентів), з урахуванням специфіки контрольованих територій Донбасу. Одержані результати підтвердили, що культурно-психологічні розбіжності між Східною та Західною Україною є значущими й у певних аспектах нагадують відмінності між українською та російською ментальністю. Водночас, як зазначає дослідник О. Шестаковський, умовний поділ за Дніпром, який побутує у публічному дискурсі, виявився надто спрощеним і не відображає реальної регіональної мозаїки цінностей [10].

Таким чином, згадані емпіричні проекти стали важливим джерелом для розуміння трансформацій ментального простору українського суспільства. Водночас постає потреба у подальшому концептуальному осмисленні цих даних через призму підходів таких дослідників, як Г. Гофстеде, Р. Інгларт, Ш. Шварц, що дозволить створити цілісну теоретичну модель аналізу української ментальності в умовах динамічних соціокультурних змін.

2.3. Практичний вимір соціокультурної політики у формуванні української ментальності: соціокультурна просвітницька програма «Код нації: формування української ментальності засобами культури»

Однією з ключових ознак національно-культурної ідентичності є її двокомпонентна природа. З одного боку, це національний вимір, який стосується політико-правового статусу певного народу чи держави, з іншого — культурний, що ґрунтується на спільній історії, традиціях, колективній пам'яті та символічних елементах, які формують уявлення про народ як унікальну

спільноту. Ці складники взаємодіють у тісному зв'язку, хоча походять з різних площин — юридичної та ціннісно-культурної.

Відомий соціолог Ернест Гелнер наголошував, що нація формується не стільки через спільне походження, мову чи звичаї, скільки через взаємне визнання її членами себе як рівноправних учасників єдиної спільноти, що поділяє обов'язки й права. Саме це почуття солідарності та побратимства, на його думку, є основою існування нації. Інші дослідники, як-от Пол Брас, акцентують увагу на важливості юридичної легітимації колективних прав етнічної групи в межах політичної системи. У такому розумінні нація — це не просто етнічна спільнота, а політично активна група, яка визнана як суб'єкт права [5].

Ці підходи свідчать про те, що політична ідентичність народу базується на його статусі як юридично визнаної одиниці. Водночас, культурна складова включає в себе більш широкий контекст — історичну тяглість, систему цінностей, мову, звичаї, релігію, образи героїв та міфологію. Вони разом формують те, що називаємо культурною матрицею нації.

Однак неправильно розглядати ці виміри як автономні. Як зазначає Тетяна Саніна, національна ідентичність невіддільна від культурної, і водночас відображає політичну свідомість спільноти. Тобто, навіть у культурних наративах неминуче проявляються політичні смисли — через символіку, мову, ставлення до історичних подій [5].

Отже, національно-культурна ідентичність є складним інтегративним явищем, що поєднує в собі як правові аспекти буття нації, так і глибинні культурні коди. Її формування та збереження — це завжди процес взаємодії інституційного та символічного, державного та особистісного, колективного досвіду та індивідуального сприйняття. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти, чому ідентичність не є сталою, а навпаки — динамічною, такою, що оновлюється з огляду на соціальні, політичні та культурні виклики.

На основі цих поглядів нами було створено соціокультурну просвітницьку програму «Код нації: формування української ментальності засобами культури»,

яка передбачає: проведення інтерактивних семінарів і тренінгів для молоді щодо базових складників української ментальності (мова, історична пам'ять, традиція, цінності); організацію циклу регіональних культурних подій (етнофестивалів, виставок, мистецьких форумів) для популяризації локального культурного спадку; залучення засобів медіакомунікації до формування патріотичного наративу (створення відеороликів, соціальних кампаній, digital-контенту); співпрацю з музеями, бібліотеками, культурними центрами задля створення інтерактивних просторів для міжпоколіннього діалогу.

Соціокультурна просвітницька програма «Код нації: формування української ментальності засобами культури».

1. Загальна характеристика програми.

Програма «Код нації» є інноваційною освітньо-культурною ініціативою, орієнтованою на формування та зміцнення української національної ментальності через активне залучення громадськості до системних практик національної ідентичності. У центрі програми — ідея культури як інструменту ціннісного єднання суспільства, особливо в умовах сучасних викликів війни, глобалізації, цифрової революції та політичних трансформацій.

2. Мета програми: формування, зміцнення та трансляція української національної ментальності через залучення громадськості до цінностей, символів, історичної пам'яті й культурного спадку як засобу консолідації суспільства в умовах національних викликів.

3. Завдання програми:

- популяризація базових елементів української ментальності (мова, традиції, історична пам'ять, духовні й моральні цінності);
- посилення локальної ідентичності через підтримку регіональних культурних практик;
- інтеграція медіаінструментів і цифрових форматів до патріотичного наративу;
- сприяння міжпоколінньому культурному діалогу;
- підтримка інституцій культури як осередків ціннісного збереження.

4. Основні компоненти програми.

а) Інтерактивні семінари і тренінги для молоді.

Проведення циклу навчальних заходів у школах, коледжах, вишах, молодіжних хабах на теми:

-«Символи нації: мова, пісня, прапор»

-«Українська традиція як ментальний код»

-«Героїчна пам'ять і сучасна відповідальність»

-«Цінності, що тримають Україну»

Заходи можна проводити у таких форматах, як дебати, рольові ігри, воркшопи.

б) Культурні події регіонального масштабу.

Організація етнофестивалів, мистецьких виставок, форумів ремесел та традицій, подій вуличної культури з фокусом на унікальність регіонального спадку.

в) Медіакомунікація та цифрова трансляція цінностей.

Виробництво відеороликів (мініфільмів, блогів, інтерв'ю) про носіїв ментальності (історики, ветерани, митці, учителі).

Соціальні кампанії у соцмережах #КодНації #УкраїнаВсерединіМене

Цифрові добірки на YouTube, TikTok, Telegram-каналах для молоді.

г) Партнерство з культурно-освітніми інституціями.

Спільні події з музеями, галереями, бібліотеками, краєзнавчими центрами.

Створення постійно діючих інтерактивних експозицій («Історія моєї родини», «Мій прапор», «Цінності, які нас об'єднують»).

5. Очікувані результати програми: збільшення рівня культурної обізнаності молоді про українську ментальність; активізація громадської участі у збереженні нематеріального культурного спадку; поява нових платформ для міжпоколіннєвої взаємодії; посилення внутрішньої культурної єдності на тлі зовнішніх загроз; впровадження системного наративу національної гідності через сучасні формати комунікації.

Запропонована соціокультурна просвітницька програма «Код нації: формування української ментальності засобами культури» є цілісною відповіддю на нагальні виклики сучасної України, зокрема в умовах війни, гібридних загроз, кризи довіри та втрати ціннісних орієнтирів. Її концепція

ґрунтується на розумінні ментальності як глибинної культурно-історичної матриці, що формує світогляд нації, її колективну пам'ять, повсякденну поведінку та здатність до самоідентифікації.

Сучасний соціокультурний ландшафт вимагає активного перезапуску механізмів ціннісної трансляції — не через застарілі пропагандистські методи, а через інтерактив, міжпоколіннєвий діалог, креативні формати та цифрові технології. Саме тому програма вибудовує свою логіку на принципах багаторівневого впливу — від освітнього компонента до культурної дії, від емоційного досвіду до медіаінтерпретації.

Комплексність заходів, що включають тренінги, фестивалі, відеоконтент, музейні ініціативи, — дозволяє говорити не лише про просвітництво, а про формування сталого культурного простору, який активізує молодь, посилює локальні ідентичності та з'єднує їх в один національний цілісний код. Залучення молоді як основної цільової аудиторії гарантує довгостроковий ефект через формування критичного мислення, емоційного патріотизму та свідомого громадянства.

Очікувані результати — не лише підвищення культурної обізнаності, а й створення альтернативи деструктивним наративам, які намагаються розмивати ментальні кордони України. Формування національної гідності, етичного ставлення до минулого, відкритості до діалогу і шанування власної спадщини — ось стратегічна мета цієї ініціативи.

Таким чином, програма «Код нації» стає не просто інструментом культурної політики, а платформою відновлення, укріплення і розвитку української ідентичності в ХХІ столітті — з опорою на силу культури, глибину пам'яті та мудрість колективного досвіду.

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження підтверджує, що українська національна ментальність є складним міждисциплінарним феноменом, що формується на перетині культурних, історичних, психологічних і соціальних чинників. Міждисциплінарні підходи до поняття ментальності охоплюють напрацювання культурології, соціології, філософії, психології, історії та антропології. Дане дослідження підтвердило, що ментальність розглядається як глибинний психокультурний феномен, що включає сукупність уявлень, світоглядних орієнтирів, емоційно-ціннісних настанов, які формуються в конкретному культурно-історичному контексті. В українському науковому дискурсі поняття ментальності дедалі частіше розглядається не лише як об'єкт академічного аналізу, а як стратегічний ресурс національного розвитку, засіб формування ідентичності, суспільної стійкості та гуманітарної безпеки (Г. Попов, А. Фурман, В. Знаков, О. Донченко).

2. Історико-культурні передумови української ментальності сформувалися під впливом численних етнокультурних контактів, політичних трансформацій і тривалого досвіду боротьби за автономію. У роботі обґрунтовано, що українська ментальність не є застиглим конструктом, а динамічною структурою, яка трансформується під впливом історичних викликів, зберігаючи при цьому базові архетипи — прив'язаність до землі, емоційність, толерантність, своболубство, індивідуалізм, філософія «серця» (за Г. Сковородою та П. Юркевичем).

3. Соціокультурне середовище виявлено як ключовий чинник формування ціннісної системи українського суспільства. Через інститути культури, освіти, релігії, медіа, соціалізації в родині відбувається трансляція норм, смислів, символів та поведінкових моделей, які є основою для закріплення ментальних орієнтирів. Особливу увагу приділено значенню традицій, фольклору, символіки та колективної пам'яті як носіїв ментальності.

4. У процесі дослідження виявлено, що ментальний простір українського суспільства історично сформувався під впливом зовнішніх імперських впливів,

однак зберіг стійке ядро, побудоване на гуманістичних цінностях, волелюбності, толерантності та сильній прив'язаності до етнокультурного спадку. Було проаналізовано структурні компоненти національної ідентичності (мова, традиція, пам'ять, релігія, символи) як засоби відтворення ментальності в індивідуальній і колективній свідомості. Доведено, що ці компоненти є одночасно основою і результатом ментальних процесів, що укорінюють національну ідентичність та забезпечують її адаптацію до соціальних змін, особливо в умовах глобалізаційних впливів та воєнного протистояння.

5. У процесі дослідження виявлено, що культурні інституції (музеї, бібліотеки, культурні центри, заклади освіти, ЗМІ) виконують функцію стратегічних трансляторів ментальності, зберігаючи, репрезентуючи та актуалізуючи національні цінності. Проаналізовано механізми їх впливу на суспільну свідомість — від формальних освітніх програм до неформальних практик культурної участі. Акцентовано на потребі зміцнення інституційної спроможності таких структур у періоди національних викликів.

6. Практичні інструменти соціокультурної політики, зокрема, освітні програми, культурна дипломатія, креативні індустрії, символічна політика, інформаційні кампанії, розглянуто як важелі впливу на формування ідентичності та національного самопізнання. Визначено, що комплексна соціокультурна політика має ґрунтуватися на стратегічному плануванні, підтримці культурного різноманіття та розвитку механізмів культурної участі громадян.

Було розроблено соціокультурну просвітницьку програму «Код нації: формування української ментальності засобами культури».

Отже, результати дослідження підтверджують, що соціокультурна сфера є не лише фоном, а активним чинником у формуванні української ментальності та національної ідентичності. Її вплив виявляється як на рівні індивідуального самосприйняття, так і на рівні колективної пам'яті, що особливо актуалізується в умовах сучасних суспільних викликів.

Література

1. Агєєва В. П. Пам'ять, спогад та ідентичність: досвід сучасної української літератури. *Tertium non datur* : проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст. : колективна монографія. 2014. С. 185-205.
2. Андрущенко, В. Національний характер / В. Андрущенко, Ю. Руденко. *Освіта*. 2011. 2 . С. 10-16.
3. Бабина Т. Історичні виміри менталітету: своєрідність українського світу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20. Вип. 22(2). С. 8–12.
4. Балтаджи П. М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*, 2012. 65. С. 22 – 28.
5. Бондаренко О.В. Фактори формування української національної ментальності: соціально-філософський контекст. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/739cdfda-e733-4f27-b1fb-80cc12a0aa44/content>
6. Борінштейн Є. Р. Соціальні відхилення Homo Sapiens: контекстуальне поле національного менталітету. *«Соціально-політичний журнал Перспективи»*. 2023, Одеса, № 3, с. 27–34.
7. Борінштейн Є.Р., Пальчинська М.В., Арапакі М.В. Людина метамодерну: соціокультурна трансформація & віртуалізація. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2024. № 1. С. 72-80.
8. Бугайова Н. А. Проблема ідентичності у творах Валерія Шевчука. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

комплексу *Києво-Могилянська академія*. Сер.: Філологія. Літературознавство. Т. 166. Вип. 154. С. 27-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2011_166_154_8 (дата звернення: 21.05.2025).

9.Горінов П. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 21.05.2025).

10. Гук. О. Українська ментальність як соціокультурний чинник формування публічного управління в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 1. С. 29-37.

11.Джаббарова Л. В. Особливості взаємозв'язку психологічного благополуччя з особистісною та соціальною ідентичністю: дис. ...канд. псих. наук: / Харківський національний ун-т. Харків, 2020. 251с.

12.Енциклопедія сучасної України. Національна ідентичність. URL: <https://esu.com.ua/article-71062> (дата звернення: 22.05.2025).

13.Злобина О.Г. Идентичность против чувства принадлежности: новые подходы в изучении социального самопозиционирования. укр. социум, 2024, 3-4(90-91): 35-51. <https://doi.org/10.15407/socium2024.03-04.035>

14. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 558 с.

15.Коломінський Н.Л., Львовчкіна А.М. Етнопсихологія українців. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: Г.В.Щокін, М.В.Попович, М.С.Кармазіна та ін.; За заг. ред. Г.В.Щокіна, М.Ф.Головатого. К.: МАУП, 2000. 384 с

16.Лавриненко Г.А., Палінчак М.М., Трансформація політичної ментальності українців:сучасні та повоєнні виклики.. *Регіональні студії*, № 38. 2024.С. 90-94.

17.Лисий І. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d294672-68da4628-be4f-a865bd284f2b/content> (дата звернення: 21.05.2025).

- 18.Мельник Н. І. Концепт «Національна ідентичність» у сучасних філологічних дослідженнях європейських та вітчизняних дослідників. URL: http://vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v53/part_1/25.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
- 19.Мовчан П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико методологічний аспект. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/21.pdf
- 20.Остапенко І. В. Концетуальні засади емпіричного дослідження владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу студентської молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 4. 2013. С.153-158.
- 21.Під час війни українське суспільство розділилося на чотири групи – Лібанова. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231111-pid-chas-vijny-ukrayinske-suspilstvo-rozdilylosya-na-chotyry-grupy-libanova/> (дата звернення: 10.02.2025)
- 22.Проблеми теорії ментальності / Ін-т філософії НАНУ. К.: Наукова думка, 2006.
- 23.Пухонська О. Український вимір культурної пам'яті. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. С. 83-87.
- 24.Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с
- 25.Україна: історія, культура, ментальність : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. М. Перепелюк. Умань: Візаві, 2021. 157 с
- 26.Хоружий Г. Ф., Боровська Л. О., Кулагін Ю. І., Ліпін М. В. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз: монографія / за заг.ред. Г. Ф. Хоружого. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 192 с.
27. Федоренко. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-11/Fedorchenko.html>

28. Філософські основи наукових досліджень. Київ: Інтерсервіс, 2019. 240с
29. Чорна Л. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721373/1/46439811.pdf> (дата звернення: 28.02.2025).
30. Ядловська О. Чинники становлення національно-політичної ментальності: український вимір. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022. № 2 (117). С. 244 – 252.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Соціокультурна просвітницька програма «Код нації: формування української ментальності засобами культури»

Мета програми:

Формування, зміцнення та трансляція української національної ментальності через залучення громадськості до цінностей, символів, історичної пам'яті й культурного спадку, як засобу консолідації суспільства в умовах національних викликів.

Основні завдання програми:

Сприяти усвідомленню молоддю базових складників української ментальності.

Розвивати національну самосвідомість і патріотизм через мистецьку та освітню діяльність.

Підвищити культурну компетентність населення, сформувати стійкі ідентифікаційні орієнтири.

Залучити соціокультурні інституції до створення інноваційних форматів патріотичного виховання.

Цільові аудиторії:

Учні та студенти освітніх закладів, Молодь 14–35 років, Представники громадських організацій.

Формати реалізації:

1. Освітній компонент:

Цикл семінарів «Ментальні коди української культури»: мова, пам'ять, фольклор, звичаї.

Лекційні блоки у форматі публічних зустрічей з істориками, філософами, культурологами.

Онлайн-курс «Основи української ментальності» на освітніх платформах.

2. Культурно-мистецький компонент:

Фестиваль «ДНК нації» з презентацією регіональних традицій (музика, костюм, кухня).

Художні виставки та фотопроєкти «Обличчя ментальності: портрети України».

Показ документальних фільмів з обговоренням «Культура як захист».

3. Інтерактивні формати:

Воркшопи для молоді: створення візуального патріотичного контенту (відео, постери).

Медіакампанія #КодНації в Instagram, TikTok, Facebook з участю інфлюенсерів.

Мобільний додаток з культурною мапою України, інтерактивними вікторинами.

Орієнтовна програма проведення освітніх занять:

Тема 1: "Основи української ментальності"

Лекційний матеріал про структуру ментальності: емоційний, когнітивний, поведінковий компоненти.

Обговорення: Які риси українського характеру ми спостерігаємо сьогодні?

Вправа "Символи моєї ідентичності" (робота з картками: хата, вишиванка, Шевченко, тризуб, лелека, хліб, пісня).

Тема 2: "Фольклор і звичаї як джерело ментальності"

Аудіо- та відеоматеріали з народним співом, обрядовими танцями.

Створення мапи «Моя родинна традиція».

Міні-дослідження про значення обрядів у сучасному житті.

Тема 3: "Мова і пам'ять як ментальний код"

Аналіз висловів класиків про мову (С. Єфремов, І. Франко).

Робота в парах: складання "мовного дерева" (рідні слова, приказки, прислів'я).

2. Рекомендації для публічних заходів:

Виставка-інсталяція "Ментальні образи України": фото- та артроботи учнів і студентів.

Фестиваль культурної спадщини "ДНК нації": виступи ансамблів, театралізація свят.

Кіноклуб "Культура опору": перегляд документальних фільмів ("Будинок "Слово", "Українські шерифи") з подальшим обговоренням.

3. Додаткові активності:

Марафон у соцмережах #КодНації (учасники публікують відео про свої родинні традиції).

Онлайн-вікторина "Знаєш Україну?" (інтерактивна гра на основі історичних і культурних фактів).

Воркшоп "Мій патріотичний плакат" з залученням місцевих художників.

4. Методичні поради щодо роботи з аудиторією:

Створювати довірливу атмосферу обговорення.

Заохочувати особистісне занурення в тему через емоційний зв'язок із культурою.

Використовувати принцип "знання через досвід".

Забезпечити міжвідомчу співпрацю (освіта-культура-медіа-громада).

5. Очікувані компетентності учасників:

Розуміння ментальних особливостей українців.

Усвідомлення власної ролі в збереженні національної ідентичності.

Культурна комунікація на основі українських цінностей.

Розроблено у межах культурно-освітнього напрямку підтримки національної єдності.

Таким чином, результати дослідження не лише поглиблюють теоретичне розуміння національної ментальності, а й мають прикладне значення у сфері формування національної ідентичності, укорінення патріотичних цінностей і консолідації українського суспільства в умовах трансформаційних процесів.

ДОДАТОК Б

Тривалість: 2 дні

Місце проведення: ЦПКО імені Т.Шевченка

СТРУКТУРА ФЕСТИВАЛЮ

День 1 — «Коріння та джерела»

1. Урочисте відкриття фестивалю

– Виступи організаторів програми

– Пісенний флешмоб «Моя мова – мій код» (за участі студентської молоді)

2. Панельна дискусія:

«Українська ментальність: від минулого до викликів сучасності»

– Участь культурологів, істориків, психологів

– Презентація результатів регіональних досліджень ментальності

3. Виставка-ярмарок «Традиція руками народу»

– Місцеві майстри декоративно-прикладного мистецтва

– Інтерактивні зони (писанкарство, гончарство, вишивка)

4. Кіноперегляд + обговорення:

Фільм/документальна стрічка на тему героїчного минулого або культурної спадщини

День 2 — «Ментальність майбутнього»

1. Освітні хаби для молоді:

– Тренінг: «Цінності українця: як їх формувати?»

– Воркшоп: «Як говорити про Україну сучасно: TikTok-патріотизм»

2. Медіа-зона:

– Презентація digital-проектів про українську культуру

– Показ коротких відео, створених молоддю: «Мій культурний код»

3. Мистецький перформанс:

«Мій голос – моя нація» – театральна вистава на основі фольклорних історій у сучасному прочитанні

4. Закриття фестивалю:

- Нагородження учасників
- Живий концерт сучасних українських виконавців у стилі етно-джаз / folk-

роп

- Спільне виконання гімну + встановлення символічного «Коду нації» (створення арт-інсталяції)

Партнери фестивалю:

Обласний департамент культури

Обласний департамент освіти і науки

Заклади позашкільної освіти

Музеї, культурні центри

Молодіжні організації

Представники громади, меценати

Очікувані результати:

Підвищення культурної свідомості та національної самоідентифікації

Залучення молоді до переосмислення української ментальності

Створення нових локальних культурних ініціатив

Цей фестиваль є одним із ключових інструментів реалізації програми «Код нації», що спрямована на єдність, просвіту та культурну самоповагу.

1 ДЕНЬ

1. Панельна дискусія: «Українська ментальність: від минулого до викликів сучасності»

Локація: Конференц-зал

Хід заходу:

Вітальне слово модератора. Ознайомлення з темою дискусії. Представлення учасників.

2. Короткі виступи спікерів.

- Формування української ментальності в умовах колоніального тиску.

- Психологічні ознаки українського національного характеру.
- Трансформація національної свідомості після 1991 року.
- Роль цифрового середовища у трансляції нової ментальності.

3. *Презентація регіонального дослідження «Ментальні маркери південного регіону».* Демонстрація інфографіки соціологічних даних.

4. *Обговорення, відповіді на запитання з залу.* Актуалізація теми в контексті війни, ідентичності, освіти, обмін думками між учасниками

5. *Рефлексія та підбиття підсумків.* Основні ідеї, винесені на дискусію та анонс наступних сесій або можливість продовження обговорення в інших форматах.

2. Виставка-ярмарок «Традиція руками народу»

Локація: головна алея парку ім. Шевченка.

Учасники: Митці, майстри-ремісники, представники центрів народного мистецтва.

Формат та зони:

1. Урочисте відкриття (10:00–10:20). Виступ організаторів.

2. Тематичні локації (10:20–15:00):

Зона	Активність
«Писанкова долина»	Майстер-клас з писанкарства для дітей та дорослих
«Глиняна душа»	Ліплення глиняних виробів на гончарному крузі, демонстрація старовинних технік
«Нитка єднання»	Інтерактивна вишивка рушника громади, лекція про символіку українських орнаментів
«Фотоісторія»	Ретро-фото зона в традиційних строях, жива виставка народного одягу

2. Сцена ярмарку (періодичні виступи)

- Фольклорні колективи
- Презентації авторських пісень

3. Кіноперегляд + обговорення

Локація: Зала кінотеатру

Тривалість: 2 год

Фільм: *«Залізна сотня»* або *«Соловей співає»* (можна змінити залежно від контексту фестивалю)

1. Вступне слово

- Актуалізація обраної теми
- Роль героїчного минулого в сучасному національному дискурсі

2. Перегляд фільму

- Забезпечення комфортних умов (субтитри, тиша, проєктор, напої)

3. Обговорення

Ведучий ставить орієнтовні питання:

- Що найбільше вас вразило?
- Які образи або думки залишилися з вами після перегляду?
- Яким є меседж фільму для сучасної молоді?

4. Заключне слово

- Вдячність аудиторії
- Заклик до подальшого осмислення теми.

Ці заходи створюють інтегроване культурне поле, яке водночас інформує, навчає, надихає та формує емоційно-ціннісну прив'язаність до національного коріння.

2 ДЕНЬ

1. Освітні хаби для молоді

Локація: Коворкінг-простір / молодіжний центр

Ціль: Формування усвідомленого патріотизму, осмислення ціннісних основ українства, медіаграмотність

Тренінг: *«Цінності українця: як їх формувати?»*

Тривалість: 90 хв

Формат: інтерактивний тренінг з фасилітатором, робота в групах

Структура:

Вступ (10 хв):

- Визначення поняття «цінність»
- Короткий огляд базових українських цінностей (свобода, гідність, родина, мова, земля)

Групова робота (30 хв):

- Завдання: скласти карту цінностей українця ХХІ ст.
- Використання кейсів: війна, волонтерство, культурна спадщина

Дискусія (30 хв):

- Презентація карт, порівняння з історичними ціннісними моделями
- Обговорення зміни цінностей після 24.02.22

Рефлексія (10 хв):

- Що кожен виніс із цієї роботи?
- Як зберігати та транслювати цінності щодня?

Воркшоп: «Як говорити про Україну сучасно: TikTok-патріотизм»

Тривалість: 75 хв

Формат: воркшоп з елементами сторітелінгу та відеозйомки

Структура:

Підвідка (10 хв):

- Як нові медіа змінюють патріотичну комунікацію?
- Приклади популярних TikTok-влогів про українську мову, пісню, побут

Робота в парах (30 хв):

- Створення коротких скриптів для роликів на тему: «Чим я пишаюсь як українець»
- Вибір формату: гумор, інтерв'ю, реакція, танець, казка

Зйомка (25 хв):

- Мобільне відео, монтаж у Reels / TikTok
- Публікація з хештегом #КодНації

Завершення (10 хв):

- Перегляд 2–3 найкращих робіт
- Мотивація поширювати контент

2. Медіа-зона: «Мій культурний код»

Локація: Інтерактивна виставкова зала / open-space

Ціль: Підвищення медіаграмотності, візуалізація ментальності через цифрові наративи

Презентація digital-проектів про українську культуру

Тривалість: 60 хв

Формат: мультимедійна презентація + дискусія

Приклади проєктів:

- Ukraïner, Своє.Кіно, Warspotting, Баба Єлька, Zvidsy
- Платформи: YouTube, Instagram, WebAR

Етапи:

Презентація відео/сайтів (30 хв)

- Короткі відео-історії (5–10 хв)
- Озвучення ключових меседжів

Обговорення (30 хв):

- Що формує культурний код сьогодні?
- Яку відповідальність несуть медіа за трансляцію ментальності?

Показ коротких відео, створених молоддю: «Мій культурний код»

Тривалість: 45 хв

Формат: прем'єра молодіжного digital-контенту

Вступ (5 хв):

- Представлення формату, учасників

Перегляд добірки відео (30 хв):

- Теми: героїчні постаті, мова, традиції, регіональні особливості

Нагородження / дипломи учасникам (10 хв)

3. Мистецький перформанс: «Мій голос – моя нація»

Локація: Театральна сцена / культурний центр

Ціль: Емоційне проживання національної ідентичності через мистецтво

Тривалість: 60–75 хв

Формат: театральний перформанс + інтерпретація

Сценарій постановки:

Прокламація (5 хв):

– Звуки війни, архетипічні образи (Кобзар, Леля, Матір)

Три сценічні історії (по 15–20 хв):

«Слово»: сцена про силу української мови (на основі історій заборон і відродження мови)

«Пісня»: через пісню йде діалог між минулим і сучасним (live-виконання народної пісні з модерновою інтерпретацією)

«Коріння»: сцена про родинну пам'ять, діалог дитини й бабусі через вишиту сорочку

Фінал:

– Спільне виконання пісні «Ой у лузі червона калина»

– Вихід акторів із символами – рушниками, гілками калини, свічками

Ці заходи охоплюють когнітивну, емоційну та креативну сфери, роблячи процес формування ментальності водночас свідомим, сучасним і глибоко національним.